

Tarih Kitabında Saklı Bir Makâlât Yazımının Muhteva Analizi: Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî Örneği

Yusuf Yapıcı

0000-0002-3087-9680

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Samsun, Türkiye

ror.org/028k5qw24

yusuf.yapici@omu.edu.tr

Zübeyir Üçtaş

0000-0003-4494-8197

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı, Samsun, Türkiye

ror.org/028k5qw24

zubeyir.uctas@omu.edu.tr

Öz

İslâm telif geleneğinde, 2./8. yüzyıldan itibaren bir artış görülmüş, 3./9. yüzyıla gelindiğinde ise bu gelenek/ivme geniş ve zengin bir külliyata dönüşmüştür. Genel tarih yazımının da bir ivme yakaladığı bu zamanlarda pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu çalışma, Mu'tezilî düşünce geleneğine mensup önemli bir isim olan Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh* adlı eserinde yer alan makâlât bölümünü merkeze alarak, müellifin İslam mezheplerine yaklaşımını incelemektedir. Eserin makâlât kısmı, klasik fırak edebiyatı içerisinde taşıdığı özgünlük açısından dikkat çekicidir. Araştırmanın temel amacı, Makdisî'nin mezhepler tasnifini ve anlatımındaki yöntemsel tercihlerini, dilsel üslubunu, tarafsızlık ilkesi karşısındaki konumunu ve metinsel açmazları analiz etmektir. Bu bağlamda araştırma, betimleyici ve karşılaştırmalı bir yöntemle yürütülmüş; Makdisî'nin anlatısı, Kâ'bî, Eş'arî, Bâğdâdî, İsferyânî ve Râzî gibi öncesi, çağdaşı ve sonrası dâhil farklı dönemlere mensup makâlât müelliflerinin metinleriyle sistematik biçimde mukayeseye tâbi tutulmuştur. Ele alınan bilgiler ışığında Makdisî'nin yöntemi, üslûbu ve kaynaklık değeri fikir-hadise irtibatı ve zaman-mekân bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir. Makdisî'nin mezhepleri ele alırken bazen yalnızca temel görüşlerini naklettiği, bazen ise Şia, Müşebbihe ve Hâricîler gibi gruplara karşı eleştirel bir dil kullandığı görülmektedir. Fırkalar arasında Sûfliği ayrı bir başlık altında değerlendirmesi, onu diğer müelliflerden ayıran dikkat çekici bir tercih olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca alt fırkaların sayımı ile anlatımı arasındaki uyumsuzluklar ve bazı fırkalar hakkındaki anakronik ifadeler, Makdisî'nin tarihsel malzemeyi aktarmada bazı tutarsızlıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Makdisî'nin *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh* adlı eseri sadece tarihsel bir anlatı değil aynı zamanda erken dönem İslam düşüncesi ve mezhepler tarihi bağlamında özgün, eleştirel ve sistematik bir makâlât örneği sunmaktadır. Bundan dolayı makâlât edebiyatında yeni eserlerin ve çalışmaların ortaya çıkması İslam Mezhepleri Tarihi araştırmalarında yeni örüntü ağlarının da vuku bulmasına vesile olacaktır.

Anahtar Kelimeler

İslam Mezhepleri Tarihi; Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî; *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh*; Kültür Tarihi; Makâlât Geleneği

Öne Çıkanlar

- Bu çalışma, Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh* adlı eserinde yer alan makâlât bölümünün erken dönem İslam fırak literatürüne özgün ve eleştirel bir katkı sunduğunu ortaya koymaktadır.
- Kültür tarihi eserleri içerisinde makâlât yazımına dair bir muhteva bulunabilmektedir.
- Müellifin Şîlik, Müşebbihe ve Hâricilik gibi bazı fırkalara yönelik eleştirel, yer yer alaycı bir dil kullanması, tarafsızlık ilkesinden uzaklaştığını göstermektedir.
- Alt fırkaların sayımı ile anlatımı arasında görülen tutarsızlıklar ve anakronizmler, Makdisî'nin metodolojik titizliğinin sınırlı olduğunu ortaya koymaktadır.
- Makdisî'nin Sûfleri bir fırka olarak sınıflandırması, onu klasik fırak müelliflerinden ayıran yenilikçi bir tercih olarak dikkat çekmektedir.

Atıf Bilgisi

Yapıcı, Yusuf – Üçtaş, Zübeyir. “Tarih Kitabında Saklı Bir Makâlât Yazımının Muhteva Analizi: Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî Örneği”. *Eskiye*ni 58 (Eylül 2025), 1155-1178.

<https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1674744>

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi	12 Nisan 2025
Kabul Tarihi	17 Eylül 2025
Yayın Tarihi	30 Eylül 2025
Hakem Sayısı	İki İç Hakem - İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı - intihal.net
Çıkar Çatışması	Yazar Yusuf Yapıcı, Eskiye dergisinde alan editörüdür. Makale sürecinde rolü askıya alınarak çift taraflı kör hakemlik korunmuştur.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Etik Bildirim	eskiyenidergi@gmail.com
Yazar Katkıları	Araştırmanın Tasarımı (CRediT 1) Yazar-1 (%55) - Yazar-2 (%45) Veri Toplanması (CRediT 2) Yazar-1 (%55) - Yazar-2 (%45) Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRediT 3-4-6-11) Yazar-1 (%55) - Yazar-2 (%45) Makalenin Yazımı (CRediT 12-13) Yazar-1 (%55) - Yazar-2 (%45) Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRediT 14) Yazar-1 (%55) - Yazar-2 (%45)
S. Kalkınma Amaçları	4 Nitelikli Eğitim
Lisans	CC BY-NC 4.0

Content Analysis of a Maqālāt Hidden in a History Book: The Case of Muṭahhar b. Ṭāhir al-Maqdisī

Yusuf Yapıcı

0000-0002-3087-9680

Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Department of History of Islamic Sects, Samsun, Türkiye

ror.org/028k5qw24

yusuf.yapici@omu.edu.tr

Zübeyir Üçtaş

0000-0003-4494-8197

Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Department of Kalām, Samsun, Türkiye

ror.org/028k5qw24

zubeyir.uctas@omu.edu.tr

Abstract

Islamic writing/taʿlīf tradition experienced a period of significant growth and development from the 2nd/8th century onwards, eventually evolving into a substantial and diverse corpus by the 3rd/9th century. A significant number of works were composed during this period, which also saw a notable advancement in general historiography. The present study examines the author's approach to the Islamic sects by focusing on the maqālāt section of the *Kitāb al-Bad wa al-tārīkh* of Muṭahhar b. Ṭāhir al-Maqdisī, an important figure within the Muʿtazilite tradition of thought. The maqālāt section of the work is of particular interest in terms of its originality within the context of classical maqālāt literature. The principal objective of the present study is to analyze al-Maqdisī's methodological preferences, linguistic style, his stance toward the principle of impartiality, and textual contradictions in his classification and narration of sects. In this context, the present study has been conducted through a descriptive and comparative method; al-Maqdisī's account has been systematically compared with the works of maqālāt authors such as Kāʿbī, Ashʿarī, Bāghdādī, Isfarāyīnī, and Rāzī, who represent different periods before, during, and after his time. In light of the information presented, an evaluation of al-Maqdisī's method, style, and source value has been conducted in relation to the interplay of ideas and events and within their temporal and spatial contexts. It has been observed that al-Maqdisī in his discourse on the various sects, occasionally presents a restricted set of views while adopting a critical and ironic tone towards groups such as Shīʿa, Mushabbiah, and Khāricīs. It is noteworthy that, among the various sects, the author opts to evaluate Sufism under a discrete heading, a choice that sets him apart from other authors in this respect. Furthermore the inconsistencies between the enumeration of the sub-sects and their respective narrations, in addition to the presence of anachronistic statements concerning certain sects, indicate that al-Maqdisī demonstrates a degree of inconsistency in his transmission of historical material. al-Maqdisī's *Kitāb al-Bad wa al-tārīkh* is not only a historical narrative but also an original, critical and systematic maqālāt-style work in the context of early Islamic thought and the history of sects. Consequently, the emergence of new works and studies in the field of maqālāt literature will also generate new patterns in research on the history of Islamic sects.

Keywords

History of Islamic Sects; Muṭahhar b. Ṭāhir al-Maqdisī; *Kitāb al-Bad' wa'l-tārikh*; History of Culture; Maqālāt Tradition

Highlights

- This study demonstrates that the maqālāt chapter in Muṭahhar b. Ṭāhir al-Maqdisī's *Kitāb al-Bad' wa al-tārikh* constitutes an original and critical contribution to the early Islamic firaq literature.
- The subject of maqālāt writing has been explored in the context of cultural history.
- It is evident that the author has adopted a critical and at times sarcastic tone in his discourse on certain sects such as Shī'ism, al-Mushabbihah, and al-Khārijīs. This shift indicates a departure from the principle of impartiality.
- The inconsistencies and historical anachronisms between the enumeration and narration of the sub-sects reveal that al-Maqdisī's methodological rigour is deficient.
- The classification of the Sufis as a sect by al-Maqdisī is a noteworthy innovation that distinguishes him from the classical authors of maqālāt.

Citation

Yapıcı, Yusuf – Üçtaş, Zübeyir. “Content Analysis of a Maqālāt Hidden in a History Book: The Case of Muṭahhar b. Ṭāhir al-Maqdisī”. *Eskiyei* 58 (September 2025), 1155-1178.

<https://doi.org/10.37697/eskiyei.1674744>

Article Information

Date of submission	12 April 2025	
Date of acceptance	17 September 2025	
Date of publication	30 September 2025	
Reviewers	Two Internal - Two External	
Review	Double-blind	
Plagiarism checks	Yes - intihal.net	
Conflicts of Interest	Author Yusuf Yapıcı is a field editor at Eskiyei journal. His role was suspended during the review process to ensure double-blind peer review.	
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.	
Complaints	eskiyenidergi@gmail.com	
Author Contributions	Conceptualization (CRediT 1)	Author-1 (%55) - Author-2 (%45)
	Data Curation (CRediT 2)	Author-1 (%55) - Author-2 (%45)
	Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)	Author-1 (%55) - Author-2 (%45)
	Writing (CRediT 12-13)	Author-1 (%55) - Author-2 (%45)
	Writing – Review & Editing (CRediT 14)	Author-1 (%55) - Author-2 (%45)
S. Development Goals	4 Quality Education	
License	CC BY-NC 4.0	

Giriş¹

İslâm düşüncesinde erken dönemlerde başlayan telif geleneği, 2./8. yüzyıldan itibaren ciddi bir ivme kazanmış, 3./9. yüzyıla gelindiğinde ise geniş ve zengin bir külliyatı meydana getirmiştir. İslâm'ın kısa sürede geniş bir coğrafyaya yayılması ve farklı kültürel çevrelerle etkileşim hâline girmesi, ilmî üretimi hem çeşitlendirmiş hem de derinleştirmiştir. Özellikle 2./8. yüzyıldan başlayarak dinî disiplinler etrafında yoğunlaşan ilmî faaliyetler pek çok sahada sayısız eserin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu bağlamda, rivayet merkezli tarih yazıcılığı da söz konusu telif faaliyetlerinden nasibini almış; isnad temelli anlatım biçimi, tarih yazımının temel yapı taşlarından biri hâline gelmiştir. Bu eserlerin temel amacı geçmişin bilgisini sadece nakletmek değil; aynı zamanda onu anlamlandırarak gelecek nesillere aktarmaktır. Bu bağlamda tarih bireysel bir meslekî uğraştan ziyade kolektif hafızayı diri tutma arzusunun bir yansıması olarak değerlendirilmiştir. Iggers'ın (öl. 2017) “klasik historisizm”² olarak dönemlendirdiği tarihsel yazım anlayışı, özellikle İslâm dünyasında, tarihsel hakikati dinî ve toplumsal anlam inşası çerçevesinde ele alma eğilimindedir. Ancak tarihin amacı, öznelliği ve nesnelliği gibi meseleler etrafında şekillenen bu kolektif bilinç, tarih metinlerinde çeşitli metodolojik sorunların da ortaya çıkmasına yol açmıştır. Rivayetlerin aktarım biçimi, toplumun içinden geçtiği sosyolojik bağlam ve tarihçinin mensubiyet bilinci (mezhebî/dinî aidiyeti) gibi faktörler, tarih tasavvurlarının farklılaşmasına neden olmuştur. İslâm'ın itikâdî ve siyasî sahasında ortaya çıkan mezhebî-fikrî ekoller, sadece kelimeler, fıkıh, tefsir ve hadis gibi dinî ilimlerde değil; tarih yazımında da kendi düşünsel zeminlerine uygun bir literatür meydana getirmiştir. Bu bağlamda, Sünnî tarih yazımının önde gelen örneklerinden İbn Kuteybe'nin (öl. 276/889) *Kitâbu'l-Ma'ârif*³ ile Taberî'nin (öl. 310/923) *Târihu'l-umem ve'l-mulûk*⁴, Şîî tarihçiliğinden ise Ya'kûbî'nin (öl. 292/905) *Târihu'l-Ya'kûbî*⁵ ve Mes'ûdî'nin (öl. 345/956) *Murûcu'z-zeheb*⁶ gibi eserler dikkate şayandır. Bu tür metinler, sadece siyasî olayları kronolojik olarak sıralamakla kalmamış, aynı zamanda birer kültür tarihi kaynağı olarak da işlev görmüşlerdir. Bu doğrultuda, Mu'tezilî düşünce çevresinden Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî'nin *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih* adlı eseri de klasik tarih yazımı içerisinde kendine özgü bir konumda yer almaktadır. Eser, bir tür dünya tarihi anlatısı serdetmesinin ötesinde kültürel belleği şekillendiren temaları işleyen bir kültür tarihi anlatısı sunmaktadır. Bununla beraber bu çalışma özelinde dikkat çekmek istediğimiz nokta, eserin *fi makâlât-i ehl-i İslâm* başlığı altında yer alan ve kelâmî-mezhebî görüşleri sistematik biçimde ele alan makâlât anlatısıdır. Bu anlatı yalnızca mezhepler arası düşünsel farkları tasnif etmekle

¹ Çalışmamızı dikkatle inceleyip kıymetli eleştirileriyle katkıda bulunarak olgunlaşmasına vesile olan Arş. Gör. Musa Eşit'e şükranlarımızı sunarız.

² Georg G. Iggers, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarih yazımı*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011), 23-32.

³ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kâhire: Daru'l-Ma'ârif, ts.).

⁴ Detaylı bilgi için bk. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihu'l-Umem ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Daru'l-Meârif bi-Mısır, 1960).

⁵ İbn Vâdih Ahmed b. İshak b. Câfer Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdu'l-Emir Muhanna (Beyrut: Şeriketü'l-a'lemiyi li'l-metbuat, 2010).

⁶ Ali b. Hüseyin Mesudî, *Murûc ez-Zeheb*, çev. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge, 2023).

kalmaz; aynı zamanda İslâm düşünce tarihindeki çoğulculuğu da görünür kılar. Çalışmada, Makdisî'nin söz konusu makâlât anlatısı, içeriksel bir analiz eşliğinde incelenecek; bu metnin klasik makâlât geleneği içerisindeki yeri ve özgün katkısı tartışılacaktır.

1. Mutahhar b. Tahir el-Makdisî ve Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih Adlı Eseri Üzerine

Muhtemelen 3./9. yüzyılın sonlarında doğduğu ve nisbesinden Kudüs veya çevresinde yetiştiği varsayılan Makdisî'nin tabakât ve terâcim kitaplarında adına rastlanmamaktadır. Makdisî'nin ölümü hakkında bile net bir bilgi söz konusu değildir. Fakat eseri *Kitabu'l-Bed' ve't-târih*'in mukaddimesinde kitabı 355/966 yılında bitirdiğini kaydetmesinden ötürü 4./10. yüzyılda yaşadığı ve bu tarihe yakın bir zaman aralığında vefat ettiği tahmin edilmektedir. Eseri *Kitabu'l-Bed'*den başka bize veri sunan çok az kaynak vardır. Mu'tezilî Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin (öl. 252/866) talebesi Ebû Zeyd el-Belhî'den (öl. 322/934) ders okuduğu bilinen Makdisî'nin ayrıca bir seyyah olduğu ve İslâm coğrafyasındaki çeşitli beldelere gittiği bilinmektedir.⁷ Hayatı hakkında çok az bilgiye sahip olunması, Mu'tezilî alimlerden ders aldığı ve muhtemelen Mu'tezilî olduğu göz önünde bulundurulduğunda tabakât ve terâcim literatüründe sansüre uğradığını da düşündürmektedir.⁸

Makdisî'nin mezhebî kimliğine dair tam bir ittifak sağlanamamıştır.⁹ Bazıları onun koyu bir Sünnî¹⁰ olduğunu iddia ederken bazı araştırmacılar Şîî-Zeydî¹¹, Şîî-Gulât¹², bazıları ise Mu'tezilî eğilimde olduğunu iddia etmiştir. Bu noktada Khalidî'nin iddiası kanaatimizce en doğru olanıdır. Nitekim Müellifin Mu'tezilî Kâ'bî (öl. 319/931) etkisinde yetiştiği ve kelâmî görüşlerinin de Kâ'bî çizgisinde olduğu, onun bilgiyi *'itikâdü's-şey' alâ mâ hüve bihi* “bir şeye olduğu hal üzere itikat etmek” şeklindeki tanımlayarak ma'dûmun şey olduğunu savunması, aslah görüşünü kabul etmesi, Allah'ın sıfatları konusundaki düşüncelerinin Mu'tezilî düşünceyle paralellik arz etmesi Mu'tezilî düşünceye sahip olduğunu gözler önüne sermektedir.¹³

⁷ Trablus, Kahire, Hicaz, Irak, İran gibi çeşitli İslâm beldelelerini dolaşan ve buralarda birçok âlimle karşılaşan Makdisî, gerek dinler gerekse de teolojik tartışmalara dair birçok hususu müşahade etme imkânı bulmuştur. Detaylı bilgi için bk. Hasan Çiftçi, *Ebû Nasr el-Mutahhar b. Ṭāhir el-Makdisî'nin (355/966) Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih'ine Göre Hz. Peygamber'in Hayatı* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 10-14.

⁸ Süleyman Sayar, “Mutahhar b. Ṭāhir el-Makdisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 27/289-290.

⁹ Bu konuda çalışmaları bulunan Çiftçi, Makdisî'nin mezhebi kimliğinin belirlenemeyeceğine ve mezhep aidiyeti üzerinden onun İslâm tarihindeki yerini konumlandırmanın beyhude bir çaba olacağını söylemektedir. Daha detaylı bilgi için bk. Hasan Çiftçi, “Kitâbü'l-Bed' ve't-târih'i Bağlamında Mutahhar b. Ṭāhir el-Makdisî'nin (öl. 355/966) İslâm Tarihindeki Yeri”, *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2020), 200-204.

¹⁰ Şemsettin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler* (İstanbul: Endülüs, 1991), 93.

¹¹ Adang, müellifin mezhebi kimliği konusunda şöyle söylemektedir: Makdisî'yi İslâm içindeki belli bir dini gruba dahil etmek zordur. Eserinden, felsefeye eğilimli biri olduğu ve görüşlerinin sıklıkla Mu'tezile'ye yaklaştığı sonucu çıkarılabilir; ancak bu izlenim bazı yönleriyle sınırlandırılmalıdır. Örneğin, onun ahiret anlayışı daha çok Sünnî (ortodoks) görüşlerle uyumludur. Şîî olması ihtimali göz ardı edilemez, fakat hangi alt mezhebe mensup olduğu kesin olarak söylenemez. Bâtıniyye'yi oldukça sert bir şekilde eleştirir ve Zeydiyye'ye daha yakın duruyor gibi görünür. Daha detaylı bilgi için bk. Camilla Adang, *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible* (Leiden: Brill, 1996), 50.

¹² Aaron M. Hagler, “Repurposed Narratives: The Battle of Siffin and the Historical Memory of the Umayyad Dynasty”, *Mathal* 3/1 (2013), 5, 7.

¹³ Betül Çiçek, *Mutahhar b. Tahir el-Makdisî ve Kelâmî Görüşleri* (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 21.

Müellifin günümüze ulaşan tek eseri *Kitâbu'l-Bed' ve't-târîh*'tir.¹⁴ *Kitabu'l-Bed'* siyasi tarih yazımından ziyade bünyesinde medeniyet, hatırat, coğrafya, felsefe, kelim, siyer, dinler ve mezhepler tarihi alanlarını da kapsayan çok boyutlu bir anlatı sunmaktadır.¹⁵ Bundan dolayı bu eser, kültür tarihi bağlamında nitelendirilebilecek çok boyutlu bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca mezkûr eser İslam tarihi yazımında isnad ile yazım tekniğinin kullanıldığı geleneksel yazımın terkedilmeye başlandığı eserler arasında gösterilmektedir. Bu yeni tarih anlayışının ilk temsilcileri arasında Dîneverî (öl. 282/895), Ya'kubî, Mes'ûdî ve Makdisî önemli bir yerde durmaktadır.¹⁶ Makdisî'nin mezkûr eseri, çağdaş araştırmacılar tarafından günümüze ulaşan Mu'tezilî perspektifle yazılmış tek kültür tarihi eseri olarak addedilmektedir. Mu'tezile mezhebi mensupları; kelim, felsefe ve mezhepler tarihi üzerine birçok eser ortaya koymalarına rağmen -Makdisî'nin mezkûr eseri dışında- İslâm kültür tarihi bağlamında günümüze ulaşan herhangi bir çalışma ortaya koyamamışlardır.¹⁷ Bu durum, günümüze intikal eden İslâmî literatür içerisinde eserin önemli bir konuma sahip olduğunu da göstermektedir.

Genel olarak makâlât geleneğinde eserlerin yazılma amacı, fırkalar arasındaki itikâdî farkları ortaya koymak, karşıt görüşten kimselerin fırkaların görüşlerini serdederken yanlış aktarmasından ötürü doğru bilginin ne olduğunu ya da ne olması gerektiğini kitabı okuyan muhataba aktarmaktır. Nitekim Eş'arî¹⁸ ve Kâ'bî¹⁹ kendi eserlerinin girişinde benzer bir saiki nakletmektedir. Makdisî de eserinin yazılış amacını, sapkın kimselerin bir takım yanlış inançlara yönelmesi ve hakikatin ortadan kalkması sonucunda inanç alanında toplumda ortaya çıkmış birtakım sıkıntıları bertaraf etmek olarak ifade etmektedir.²⁰

Kitabu'l-Bed', yirmi iki bölümden meydana gelmektedir. İlk dokuz bölümde cedel, mantık, filozofların görüşleri, usulü'd-dîn meseleleri gibi İslâm ilahiyatına ilişkin konular

¹⁴ Sâmanî vezirlerinden birinin tensipleriyle Makdisî'ye yazdırılan *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh* adlı eser eskiden beri Makdisî'nin hocası Ebû Zeyd el-Belhî'ye (öl. 322/934) nisbet edilmekteyken, eserin naşiri olan Fransız şarkiyatçı Clément Imbault Huart tarafından Makdisî'ye ait olduğu ispatlanmış ve yanlıştan dönülmüştür. Üstelik Kitabın Makdisî'ye ait olduğunun en önemli delili Ebû Zeyd el-Belhî'nin vefat tarihidir. Ebu Zeyd el-Belhî'nin h. 322 yılında vefat ettiği ve *Kitâbu'l-Bed' ve't-târîh*'in de h. 355 yılında yazıldığı bilindiğine göre Belhî'ye ait olmadığı kesinleşmektedir. Çiçek, *Mutahhar b. Tahir el-Makdisî ve Kelâmî Görüşleri*, 7.

¹⁵ Daha detaylı bilgi için bk. Hasan Çiftçi, "Kitâbü'l-Bed' ve't-Târîh Üzerine Bir Araştırma", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2020), 87-102.

¹⁶ Sayar, "Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî", 27/433.

¹⁷ Tarif Khalidi, "Mutezilî Tarih Yazıcılığı: Makdisî'nin Kitâbü'l-Bed' ve't-Tarih'i", çev. Hayrettin Güdekli, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2011), 238.

¹⁸ "Din mensuplarını ve aralarındaki farkları öğrenmek isteyenlerin; mezhepleri ve fırkaları bilmesi gerekir. Mezhepler ve fırkalarla ilgili eser yazarların ve onların görüşlerinden söz eden insanların, eksik anlatımlarda bulunduklarını, hasmının sözünü anlatırken mugalataya saptıklarını, düşmanlarını kötülemek niyetiyle naklettiğinde bilerek yalan söylediklerini, ihtilaf edenlerin görüş ayrılıklarını rivayet ederken doğru hareket etmeyip, sözlerine onların delillerini çürütecek ilaveler yaptıklarını gördüm. Hâlbuki bu, ilim sahiplerinin ve doğru ile yanlış ayırt edebilen kimselerin yöntemi değildir. Bu gördüğüm şeyler beni, tanıtmak istediğim mezhepleri doğru bir şekilde açıklamaya, kısa tutmaya ve uzatıp çoğaltmamaya sevk etti. Allah'ın yardım ve desteğiyle bunun açıklamasına başlıyorum." Ebü'l-Hasen el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn*, çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın (İstanbul: Kabalcı, 2005), 27.

¹⁹ Kâ'bî, eserinde ifade ettiği üzere te'lif amacının kâfir ve mühlid fırkaları dikkate almaksızın yalnızca ehl-i kible sayılan fırkaların görüşlerini derlemek olduğunu belirtmektedir. Ebü'l-Kâsım el-Kâ'bî, *Kitâbu'l-Makâlât ve Me'ahu Uyûnu'l-Cevâbât*, thk. Hüseyin Hansu- Râcîh Kurdî- Abdulhamîd Kurdî, (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 49.

²⁰ Mutahhar b. Tâhir Makdisî, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.), 1/1-2.

serdedilmiştir. Onuncu bölümde peygamberler tarihi anlatılmış, on birinci bölümde Arap ve İran tarihi incelenmiştir. On ikinci bölümde Makdisî, bir milel-nihal anlatısı sunmaktadır. Berâhime, Muattıla, Çin Dinleri, Yahudilik, Yahudi şeriatı, Hristiyanlık ve Hristiyan şeriatı hakkında bilgiler sunmaktadır. Geriye kalan on üçüncü ve yirmi ikinci bölümler arasında ensâb ve coğrafya yanında Hz. Peygamber'in hayatından Abbâsî halifesi Mutî-Lillah devri sonuna kadar var olan tarihi olayları kronolojik olarak aktarmaktadır. Çalışmamıza konu olan on dokuzuncu bölümde ise Makdisî, Hz. Peygamber'in vefatı sonrası yaşanan fitne olayları ve kalamî buhranlar sonucu gelişen fikir ayrılıklarıyla beraber ortaya çıkan fırkalardan bahsetmektedir. Burada Makdisî, makâlât yazımını, tarihi olayları tarihsel akış içerisinde ve sahâbe döneminde vuku bulan kalamî tartışmalar neticesinde gelişen bir anlatı olarak sunmuştur.²¹

2. Makdisî'nin Fırka Tasnifi

Makdisî'nin fırak bölümü incelendiğinde dikkat çeken ilk nokta İslâm fırkalarını ötekileştirmeden genel İslâm başlığı altında incelemesidir. Nitekim bölüme *fi makâlâtı ehl-i İslâm* şeklinde başlaması bu hususu destekler niteliktedir. Bu bölümde o, Müslümanlar arasında vuku bulan fitne olayları ve ilk ihtilafları inceledikten sonra Şia, Havâric, Müşebbihe, Mu'tezile, Mürctie, Sûfiyye ve Ehl-i Hadîs'i ele almıştır.²²

2.1. İlk İhtilaflar

Makdisî'ye göre İslâm ümmeti arasındaki ihtilaf, ilk dönemden itibaren başlamış ve kendi zamanına kadar devam etmiş, kendi zamanından sonra ise ne olacağı bilinmemektedir. Müellif, Hz. Peygamber ve Sahâbe döneminde ortaya çıkan dört ihtilaf silsilesinden bahsetmekte ve bunları sırasıyla şöyle zikretmektedir:

- Hz. Muhammed vefat ettiğinde, hilafet konusunda ihtilaf çıkmış Muhacirler ve Ensar arasında tartışma yaşanmıştır. Sonunda Hz. Ebû Bekir "Hilafet Kureyş'indir" demiş, ancak Sa'd b. Ubâde'nin Kureyş'e biat etmemesi üzerine ilk ihtilaf vuku bulmuştur. Ümmetin bazıları hilafetin herkes için olduğunu, bazıları ise sadece Kureyş'e ait olduğunu iddia etmiştir.
- İkinci ihtilaf, Ridde olaylarında ortaya çıkmıştır. Hz. Ebû Bekir, mürtedlerle savaşmak istemiş ancak Müslümanlardan bir grup bu fikre karşı çıkmıştır. Sonunda ise çoğu Hz. Ebû Bekir'in görüşünü kabul etmiştir.
- Üçüncü ihtilaf, Hz. Osman zamanında zuhur etmiştir. Bazıları onu desteklemiş bazıları ise onun öldürülmesini haklı bulmuştur. Bu ihtilaf süregelmış ve bazı Osman taraftarları onu Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'den bile üstün tutmuştur.
- Dördüncü ihtilaf, Hz. Talha, Zübeyr, Âişe, Ümmü Habîbe, Zeyd b. Sâbit, Nu'man b. Beşir, Kâb b. Ucre, Ebû Saîd el-Hudrî, Muhammed b. Mesleme, Velîd b. Ukbe ve Amr b. el-Âs'ın Hz. Ali'ye biat etmemesiyle ortaya çıkmıştır. Cemel vakası sona erdiğinde ve Hz. Talha ile Zübeyr vefat ettiğinde genel çoğunluk Hz. Ali'ye biat etmiş ancak Muâviye ve Amr b. el-Âs biat etmemiştir.²³

²¹ bk. Makdisî, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târih* 1-6.

²² Makdisî, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târih*, 5/121-150.

²³ Makdisî, *Kitâbü'l-Bed' ve't-târih*, 5/122-124. Eş'arî'nin *Makalâtü'l-İslâmiyyîn*'de İslâm ümmeti içerisindeki ilk ihtilaflara ilişkin benzer bir anlatı ortaya konulmaktadır. Özellikle hilâfetin Kureyşliliğine dair tartışmalar, ridde olayları, Hz. Osman döneminde meydana gelen iç huzursuzluklar ve Sıffin Savaşı gibi hadiseler, *Makâlât'ta*

2.2. Şia

Makdisî, Hz. Peygamber'den sonra vuku bulan bir dizi iç karışıklık ve ihtilaflara değindikten sonra İslâm ümmetinin Ehl-i Sünnet'ten sonra en büyük fırkası olan Şia'yı ele almaktadır. Esasında Makdisî'nin kendisinden önceki fırak müellifleri olan Kâ'bî ve Eş'arî'nin sıralamasını devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Nitekim Kâ'bî *Kitabu'l-Makâlât*'ta, Eş'arî de *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*'de fırka tasniflerine Şia ile başlamaktadır.²⁴

Makdisî, Şiîlerin alt fırkalarını şöyle sıralamaktadır; Gâliyye, Gurâbiyye, Kerenbiyye, Râvendiyîye, Mansûriyye, Reb'îyye, Zeydiyye, Ya'fûriyye, Şemtiyye, Serrâciyye, Keysânîyye, Sebâiyye/Sebeiyye, Kahtabiyye, Hattâbiyye, Ca'feriyye, Beyânîyye, Kat'îyye, Tayyâre, Hallâciyye, Muhtâriyye, Haşabiyye, Kâmiliyye, Vâkifiyye ve Müslimiyye. Ayrıca Bâtîniyye, İsmâiliyye, Karâmita, Şerâmiha, Kâğıziyye, Remmiyye, Mübeyyida ve Keyyâliyye vardır. Bu son zikrettiklerinin ana omurgasının Zeydiyye ve İmâmiyye olduğunu söyleyen Makdisî, bu grupların lakaplarının ise Râfîzî olduğunu söylemektedir.²⁵

Müellif, Ali b. Ebû Talib henüz hayatta iken Şiîlerin üç ayrı fırka olduğunu iddia etmektedir. İlk grup Hz. Ali'ye özel sevgi ve muhabbet besleyen Ammar b. Yâsir, Selman, Mikdâd b. Amr, Ebû Zer el-Gifârî, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Cerir b. Abdullah el-Becelî gibi sahâbîlerdir. Bunların eleştirilecek ve kınanacak bir durumu söz konusu değildir. Diğer bir grup, Hz. Osman'ın hilafeti konusunda biraz sert eleştiriler getirmiş ve ilk iki halifeye biraz öncelemişlerdir. Bunlardan bazıları; Amr b. el-Hamık, Muhammed b. Ebû Bekir ve Mâlik el-Eşter gibileridir. Bazıları ise Hz. Ali konusunda aşırıya kaçmış ve büyük iddialarda bulunmuştur. Abdullah b. Sebe bunlara örnektir. Onun taraftarları olan Sebâiyye, Ali'ye 'Sen âlemlerin ilahısın, bizim yaratıcımız ve rızık vericimizsin' demiştir. Ali, bu sözlerini büyük bir günah olarak görmüş ve onların ateşe atılmaları emrini vermiştir. Ateşe atıldıklarında gülerek 'Şimdi kesin olarak biliyoruz ki sen ilahsın, çünkü yalnızca ateşin Rabbi ateşle azap eder' demişlerdir.²⁶

Hz. Ali'nin vefatı sonrası oluşan fırkalaşmayı da ele alan Makdisî, İmamiyye/İsnâ Aşeriyye'yi konu edinmektedir. Onların imamet sıralamasının Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ali, Hasan, Hüseyin, Ali b. Hüseyin, Zeynelabidin, Cafer-i Sâdık, Musa Kazım, sonra Ali er-Rıza, Muhammed et-Takî, Ali en-Nakî, ardından Hasan el-Askerî ve en sonunda Muhammed el-Mehdî olduğunu söyleyen Makdisî, bu kısımda Hüseyin b. Mansur el-Hallâc'ın, *el-İhata ve'l-furkan*²⁷ adlı kitabından on iki sayısının ayların sıralaması gibi olduğunu ve Allah katında ayların sayısının on iki olduğunu aktarmaktadır.²⁸

Müellif, İmâmiyye'nin çoğunluğunun, Selman, Mikdâd, Câbir, Ebû Zer el-Gifârî, Ammar ve Abdullah b. Ömer dışında sahabenin kâfir olduğu iddiasını, Hz. Ali ve ondan sonraki imamların tüm ihtiyaç duyulan bilgileri bildiğini, onların hatasız olduklarını ve hata yapmalarının,

paralel bir biçimde aktarılmakta ve bu bağlamda erken dönem ihtilafların ümmetin birlik ve bütünlüğü üzerindeki etkileri vurgulanmaktadır. Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 27-34.

²⁴ bk. Kâ'bî, *Kitâbu'l-Makâlât*. 84.; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 27.

²⁵ Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/124.

²⁶ Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/124-125.

²⁷ Bu eser Hallac-ı Mansur'a ithaf edilmekle beraber, eser hakkında bir bilgi bulunmamaktadır.

²⁸ Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/126-127.

unutmalarının mümkün olmadığını savunduğunu aktarmaktadır. Daha sonra Kat'iyye,²⁹ Vākifiyye,³⁰ Kerenbiyye,³¹ Serrāciyye,³² Nāvusiyye,³³ Sebāiyye,³⁴ Muğîriyye,³⁵ Beyāniyye,³⁶ Bezîgiyye,³⁷ Keysāniyye,³⁸ Hattābiyye,³⁹ Mansûriyye,⁴⁰ Gurābiyye,⁴¹ Râvendîyye,⁴²

²⁹ Makdisî'nin İmâmiyye'den sonra ele aldığı diğer fırka Kat'iyye'dir. Musa b. Ca'fer'in ölümünden sonra imametini Ali b. Musa'ya ait olduğunu iddia etmiş ve bu nedenle Kat'iyye olarak adlandırılmışlardır. Makdisî, *Kitābu'l-Bed' ve't-târih*, 5/128.

³⁰ Müellife göre Vākifiyye, Musa b. Ca'fer'in ölümünde vakfetmiş ve onun ölmediğini, Mehdi olduğunu savunmuşlardır. Makdisî, *Kitābu'l-Bed' ve't-târih*, 5/128.

³¹ Makdisî'ye göre Kerenbiyye, İbn Kerenb ed-Darîr'in taraftarlarıdır ve imamın Ali'den sonra Hasan, ardından Muhammed b. Hanefiyye olduğunu savunmuşlardır. Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmediğini ve ölmeyeceğini, adaleti sağlamak için geri döneceğini iddia etmişlerdir. Bu iddialarını, 'Dünya bir an bile kalsa, Allah, benim ailemden bir adamı gönderecek, adı benim adımla aynı olacak ve yeryüzünü zulümle dolduğu gibi adaletle dolduracak' hadisi ile savunmuşlardır. Onlar, Muhammed b. Hanefiyye'nin Radva Dağı'nda yaşadığını ve sabah akşam rızkının ona geldiğini iddia ederler. Makdisî, *Kitābu'l-Bed' ve't-târih*, 5/128.

³² Müellife göre Serrāciyye, Hasan el-Serrâc'ın taraftarlarıdır. Onlar, İbnü'l-Hanefiyye'nin Radva Dağı'nda ölü olduğunu ve kıyamet günü dirileceğini ve o zaman yeryüzünü adaletle dolduracağını iddia ederler. Makdisî, *Kitābu'l-Bed' ve't-târih*, 5/129.

³³ Bir diğer Şii fırka olan Nāvusiyye ise müellife göre Basralı İbn Nāvus'un taraftarlarıdır ve Ca'fer b. Muhammed'in ölmediğini ve asla ölmeyeceğini, onun Mehdi olduğunu iddia ederler. Makdisî, *Kitābu'l-Bed' ve't-târih*, 5/129.

³⁴ Sebāiyye'nin bir diğer isminin, Tayyâre olarak bilindiğini söyleyen müellif, bu fırka mensuplarının kişinin ölmeyeceğini, ruhlarının ufukta uçtuğunu iddia ettiklerini aktarmaktadır. Onlara göre Ali ölmemiştir ve bulutların içindedir. Bundan dolayı gök gürültüsünü duyduklarında 'Ali öfkeleni' derler. Abdullah b. Sebe, Ali'nin ölüm haberini getiren kişiye, 'Başını bir torbada getirsen bile ölmeyeceğini, Arapları sopasıyla yöneteceğini bilirdik' demiştir. Tayyâreler arasında, Ruh'u'l-kudüs'ün peygamberde olduğu gibi Ali'de, sonra Hasan'da, sonra Hüseyin'de ve daha sonra diğer imamlarda olduğunu savunanlar da vardır. Genelde bunlar, tenasühü savunurlar. Onlara göre imamlar, Allah'ın nurundan parçalar olup hatasızdır. Makdisî, *Kitābu'l-Bed' ve't-târih*, 5/129.

³⁵ Makdisî'ye göre Muğîriyye, Muğîre b. Sa'd'ın taraftarlarıdır ve ona peygamberlik atfetmişlerdir. Muğîre, Muhammed b. Hanefiyye'nin istediğinde ölülere diriltebileceğini iddia etmiştir. Hâlid b. Abdullah onu öldürmüş ve asmıştır. Makdisî, *Kitābu'l-Bed' ve't-târih*, 5/130.

³⁶ Beyāniyye fırkası, Kufe'den Beyan isimli bir adamın peygamberliğini kabul eden grubun adıdır. Beyân, Allah'ın 'Bu insanlara bir açıklamadır(beyan)' ayetinin kendisi için olduğunu iddia etmiştir. Tenasühü savunmuş ve Hâlid b. Abdullah el-Kasrî tarafından öldürülmüştür. Makdisî, *Kitābu'l-Bed' ve't-târih*, 5/130.

³⁷ Müellife göre Bezîgiyye, Bezîg el-Hânek'in taraftarlarıdır. Onun peygamberliğini kabul ederler ve kendilerinin de peygamber olduklarını, Allah'ın onlara vahiy indirdiğini iddia ederler. 'Hiçbir nefis Allah'ın izni olmadan ölemez' ayetini delil olarak kullanırlar ve ölediklerini, göğe yükselttiklerini iddia ederler. Hindular gibi ölülerini gördüklerini iddia ederler. Bezîg, göğe yükseldiğini, Allah'ın başını okşayıp ağzına tükürdüğünü ve hikmetin kalbinde mantar gibi büyüdüğünü iddia etmiştir. Ali'yi Allah'ın sağında otururken gördüğünü söylemiştir. Makdisî, *Kitābu'l-Bed' ve't-târih*, 5/130.

³⁸ Makdisî'ye göre Keysāniyye, Muhtar es-Sekafî'nin taraftarlarıdır. Ona 'Keysan' lakabı verilmiştir ve kendisine vahiy geldiğini ve gaybı bildiğini iddia etmiştir. Onlar, Muhammed b. Hanefiyye'nin imametini savunurlar. Ali'nin Basra'da ona sancağı verdiğini delil olarak gösterirler. Makdisî, *Kitābu'l-Bed' ve't-târih*, 5/131.

³⁹ İbn Hattab'ın taraftarlarıdır. Onlar, kan ve mal konusunda kendilerine muhalif olanlara yalan yere şahitlik ederler. Bu nedenle fukaha, Hattābiyye'nin şahitliğini kabul etmezler. Makdisî, *Kitābu'l-Bed' ve't-târih*, 5/131.

⁴⁰ Mansuriyye, Mansur el-Kesef'in taraftarları olduğunu söyleyen müellif, Mansur el-Kesef'in 'Eğer gökten bir parça düşerse' ayetinde Allah'ın kendisinden bahsettiğini iddia ettiğini söylemektedir. Makdisî, *Kitābu'l-Bed' ve't-târih*, 5/131.

⁴¹ Makdisî'ye Gurābiyye fırkası, Hz. Ali'nin peygambere tıpkı bir karganın diğer kargaya benzemesi gibi benzediğini ve Cebrail'in yanlışlıkla Hz. Ali'ye vahiy getirdiğini iddia ederler. Makdisî, *Kitābu'l-Bed' ve't-târih*, 5/131.

⁴² Râvendîyye, Ebû Hureyre er-Râvendî'nin taraftarlarıdır ve peygamberden sonra Abbas'ın imam olduğunu, ardından çocuklarının geldiğini iddia ederler. Ebû Ca'fer el-Mansur zamanında, Ebû Ca'fer'in kendilerini yarattığını ve rızık verdiğini iddia etmişlerdir. Ebû Ca'fer, onların bir kısmını hapsedip öldürmüştür. Bir kısmı

Yemâniyye,⁴³ Hişâmîyye,⁴⁴ Şeytâniyye,⁴⁵ Ca'feriyye,⁴⁶ Karâmita,⁴⁷ Zeydiyye,⁴⁸ Haşebiyye⁴⁹ ve Bâtîniyye⁵⁰ hakkında bilgi vermektedir.

2.3. Hâricîler

Makdisî'nin *Kitabu'l-Bed' ve't-Tarih*'te ele aldığı ikinci fırka Hâricîliktir. Müellif bu noktada da Eş'arî'nin *Makâlât*'ındaki sıralamaya sadık kalmış ve Hâricîliğin alt fırkalarını zikrederek anlatısına başlamıştır.⁵¹

Makdisî'ye göre Hâricîlerin alt fırkaları şöyledir; Ezârika, Necedât, Râsibiyye, İbâdiyye, Kutviyye/Kataviyye, Mebhûtiyye, Sufriyye, Acrediyye/Acârîde, Kûziyye, Enâdiyye, Beyhesiyye, Hâzîmiyye, Hulfiyye/Halafîyye, Ahnesiyye, Ma'bediyye, Saltiyye, Hamberiyye, Mükremiyye, Bid'iyye, Sâbiyye ve Sa'lebiyye.⁵² Hâricîliğin alt fırkalarını zikrettikten sonra fırkaların isimlendirme problemine değinen Makdisî, bunların hepsinin Hâriciyye, Şurat, Harûriyye ve Hakemiyye olarak bilindiğini ve lakaplarının Mârîka olduğunu ileri sürmektedir. Mezheplerinin kökeninin, Hz. Ali ile Hz. Osman'ın son altı yılındaki meselelerden teberrî etmekle başladığını söyleyen müellif, Hâricîliğin bu halifeleri tekfir ettiğini ve onlara göre zalim imama isyan etmenin şart olduğunu iddia etmektedir.⁵³ Fırkanın ortaya çıkışını ise Makdisî şöyle açıklamaktadır:

Halep'e gidip zayıf akılları kandırmış ve melekler gibi olduklarını iddia etmişlerdir. İpekten kanat yapıp tüyle süslemiş ve yüksek bir tepeye çıkıp uçmaya çalışmışlardır, ancak düşüp ölmüşlerdir. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/131-132.

⁴³ Yemâniyye, Yemân b. Rebab'ın taraftarlarıdır ve Allah'ın insan suretinde olduğunu, her şeyin yok olacağını ve dünyanın sonunun gelmeyeceğini iddia ederler. Ölü hayvan etini ve şarabı helal kabul ederler. Şarap ve ölü hayvan isimlerinin Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman gibi kişilerin isimleri olduğunu söylerler. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/132.

⁴⁴ Hişâmîyye fırkasına gelince, bunlar Hişâm b. Hâkem'in mensuplarıdır. Cebriye ve teşbih görüşünü savunurlar. Derler ki: "Allah, kandil gibi parlayan bir nurdur." Hişâm onların kelmacılarından ve azılı mensuplarındandır. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/132.

⁴⁵ Makdisî'ye göre bunlar Şeytanu't-Tâk taraftarlarıdır. Hişâm'ın sözlerine yakın iddiaları vardır. *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/132.

⁴⁶ Bu fırka ise Ca'fer'in Allah olduğunu ileri sürenlerdir fakat insanlara alışmaları için çirkin ve kötü bir suretle onların suretinde görünür. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/132.

⁴⁷ Karmatîler, Kûfe'nin karasından gelen Karmat'ın taraftarlarıdır. Karmat, kendilerine muhalif olanları öldürmelerine izin vermiştir. Bu nedenle Karmatîler, Haccâc'a karşı defalarca isyan etmiştir. *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/132.

⁴⁸ Zeydiyye ise çeşitli gruplara ayrılır. Cârûdiyye, Süleyman b. Cerîr el-Cârûd'un taraftarlarıdır. Onlar, Ali'nin vasıfla tayin edildiğini, Hasan ve Hüseyin'den sonra bu iki koldan kılıç çeken ve Kur'an ile sünneti bilen herkesin imam olduğunu söylerler. Cârûdiyye'den olan diğer grup, Süleyman b. Cerîr el-Rakkî'nin taraftarlarıdır. Onlar, imametini Ali'nin hakkı olduğunu ve Ebû Bekir ile Ömer'in biatlerinin yorum hatası olduğunu, bu yüzden küfür ve fasıklığı hak etmediklerini, ancak Ali ile savaşılanların kâfir olduğunu söylerler. Zeydiyye'nin bir kısmı ise Ebû Bekir ve Ömer'in imameti hak ettiğini, çünkü Ali'nin onlara teslim olduğunu iddia eder ve Osman'a karşı çıkarlar. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/133.

⁴⁹ Haşabiyye, İbrahim b. Malik el-Eşter'in taraftarlarıdır ve genel olarak ahşap silahlar kullandıkları için Haşeb(tahta) denilmiştir. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/133.

⁵⁰ Bâtîniyye, birçok gruba ayrılmıştır ve hepsinin farklı adları vardır. Çoğu, imameti açıkça savunur ve Kur'an'ın batını yorumları olduğunu söyler. Onlardan hiçbiri İbn Rezzâm kadar ileri gitmemiştir. *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/133-134.

⁵¹ Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/134.

⁵² Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/134-135.

⁵³ Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/135.

“Ebu Saîd el-Hudrî, Peygamberimizin bir taksimat yaptığı sırada Zülhüveysıra/Hurkûs b. Züheyr et-Temîmî adlı bir adamın ‘Bugün adil davranmadın’ dediğini rivayet eder. Bunun üzerine Hz. Ömer, ‘Bırak da onun boynunu vurayım’ demesi üzerine Hz. Muhammed, ‘Bırak onu ya Ömer, çünkü onun arkadaşları var. Onların namazlarını sizin namazlarınızla, oruçlarını sizin oruçlarınızla karşılaştırdığınızda onlarınki daha üstün görünür. Kur’an’ı okurlar ama boğazlarını geçmez. Dinden, okun avı delip geçtiği gibi çıkarlar.’ buyurmuştur.⁵⁴ Onlarla ilgili şu ayet inmiştir: *Onlardan sadakaların (taksimi) hususunda seni ayıplayanlar da vardır. Sadakalardan onlara da (bir pay) verilirse razı olurlar, şayet onlara sadakalardan verilmezse hemen kızarlar*.⁵⁵ Onların başlangıcı, Ali’nin Sıffin’de hakem tayin etmesiyle ortaya çıkmıştır. Hariciler ‘Hüküm ancak Allah’ındır’ diyerek isyan ettiler. Harûra köyüne yerleştiler. Bu yüzden onlara Harûriyye denildi. Hz. Ali, Abdullah b. Abbas’ı onlara gönderdi ve Allah’ın adil kimseleri arada hakem kıldığı durumlar olduğunu, Müslümanların kanlarının hakem kılınmasında bir sakınca olmadığını anlattı. Abdullah b. Kevvâ 12000 kişiyle geri döndü (6000 olduğu da söylenmektedir), fakat geri kalanlar Abdullah b. Vehb el-Râsibî’nin liderliğinde kaldı. Onlara Râsibiyye denildi. Sonra bozgunculuk yapmaya başladılar. Ali ‘Onları bırakın’ dedi. Ancak yağmalama ve kan dökmeye başladılar. Abdullah b. Habbab b. Eret’i yakaladılar. Ondan Peygamberimizden bir hadis anlatmasını istediler. Hadis, fitneler hakkında olup savaştan uzak durmayı, kişinin Allah’ın kulu olarak ölmesini ve katil olmamayı öngörüyordu. Hâricîler, onu bu görüşe sahip olduğu için suçlayarak öldürdüler, karısının karnını yardılar ve çocuklarını öldürdüler. Bunun üzerine Hz. Ali onların karşısına çıktı ve şöyle dedi: ‘Kardeşlerimizin katillerini bize teslim edin, biz de sizi bırakalım.’ Ancak bunu kabul etmediler ve ona karşı ayaklandılar. Bunun üzerine Hz. Ali onlarla savaşmak için hazırlandı. Nehrevan’da onlarla savaştı ve onları kılıçtan geçirerek onlardan on bin kişiyi öldürüldü ve kılıcın isabet etmediği kimse kalmadı. İçlerinden Zü’s-Südeyye denilen kimse köprüünün altına girmiş saklanıyordu. Hz. Ali şöyle dedi: ‘Onu arayın! Vallahi, Allah Resûlü yalan söylemedi.’ Bunun üzerine hayvan kışnedi, baktılar ki gerçekten köprüünün altında o (adam) var. Onu çıkarıp öldürdüler. Abdullah b. Vehb, savaş başlamadan önce geri dönmüştü. Mes’ar b. Fedekî Basra’ya gitmişti. Ebû Meryem es-Sa’dî, Şehrîzor’a geçmişti. Ferve b. Nevfel ise Bendenîcîn’e⁵⁶ doğru yönelmiş ve şöyle demişti: İşte buradan itibaren yeryüzünde Hâricîlik mezhebi kök saldı.”⁵⁷

⁵⁴ Rivayet buradakine çok benzer metinle veya gelecekte ortaya çıkacak ayrılıkçı bir fırkayı haber veren ve “مارقة”,

“مارق”, “تمرق”, “يمرق”, “يخرج” gibi anahtar kelimeleri barındıran daha kısa ve farklı detaylar sunan varyantlarla Buhârî ve Müslim’in eserlerinde mükerreren yer almaktadır. Bu da mârika veya hurûc vakiasına işaret eden rivayetlerin, Ehl-i Hadîs çevrelerin haber kabul şartlarını karşıladığını göstermektedir. Burada sadece rivayetlerin numaralarına işaret edilmektedir bk. Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsir (Beyrut: Dâru Tavkî’n-Necât, 1422) Hadis no. 3344, 3610, 3611, 4351, 4667, 5057, 5058, 6163, 6878, 6930, 6931, 6932, 6933, 6934, 7432, 7562; Ebu’l-Hasen Muslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Muslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 1374/1955) Hadis no. 1063/142-143-144-145-146-147-148, 1064/150-151-152, 1066/154-156-158-159. Buhârî’deki rivayetler içerisinde Makdisî’nin aktardığıyla en çok örtüşenler 6163 ve 6933 numaralı, Müslim’deki rivayetler içerisinde ise 1063/142 ve 1063/148 numaralıdır.

⁵⁵ et-Tevbe 9/58.

⁵⁶ Bağdat’a bağlı bir kasabanın adıdır.

⁵⁷ Makdisî, *Kitâbu’l-Bed’ ve’t-târih*, 5/135-137.

Hâricîliğin tarih sahnesine çıkışını detaylıca anlattıktan sonra Makdisî, alt fırkalar hakkında bilgi vermeye başlamaktadır. Sırasıyla; Ezârika,⁵⁸ Beyhesiyye,⁵⁹ Meymuniyye,⁶⁰ Bid'iyye,⁶¹ Hamziyye,⁶² Acârîde,⁶³ Ma'lumiyye,⁶⁴ İbâdiyye,⁶⁵ Saltiyye,⁶⁶ Ahnesiyye,⁶⁷ Necedât⁶⁸ fırkalarını sayarak Havâric bahsini sonlandırmıştır.

2.4. Müşebbihe

Makdisî, Hâricîleri ele aldıktan sonra teşbihçi/atropomorfik tanrı algısına sahip olan tüm fırkaları bir arada saymaktadır. Bunlar, Hişâmiyye,⁶⁹ Mugîriyye,⁷⁰ Yemâniyye,⁷¹ Mukâtîliyye,⁷² Kerrâmiyye,⁷³ Cevâribiyye,⁷⁴

⁵⁸ Ezârikâ'nın Nâfi b. Ezrak'ın taraftarları olduğunu söyleyen Makdisî, onların kamplarına yaklaşan herkesi öldürdüklerini söylemektedir. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/138.

⁵⁹ Beyhesiyye, Ebû Beyhes Heysem b. Câbir'in taraftarlarıdır. Onlar, herkesin şirk içinde olduğunu ve Ehl-i Kible'nin kanının helal olduğunu iddia ederler. Haccâc'tan kaçıp Medine'ye gitmişler, valinin emriyle elleri ve ayakları kesilmiştir. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/138.

⁶⁰ Müellife göre Meymûniyye fırkası; kişinin oğulların kızlarıyla, kızların kızlarıyla, erkek kardeşlerin kızlarıyla ve kız kardeşlerin kızlarıyla evlenmesini caiz görür. Bunu şu şekilde gerekçelendirir: "*Bunların ötesindekiler size helâl kıldı (Nisâ 4/24).*" Ayrıca onlar, Yûsuf sûresinin Kur'an'dan olmadığını ve Hâ Mîm 'Ayn Sîn Kâf ifadesinin de Kur'an'dan sayılmadığını ileri sürer.". Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/138.

⁶¹ Bid'iyye, sabah ve akşam ikişer rekat namaz kılmayı yeterli görür. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/138.

⁶² Hamza eş-Şârî'nin taraftarlarıdır ve onun Kirman Vadisi'nde boğulduğuna, 120 yıl sonra geri döneceğine inanırlar. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/138.

⁶³ Muhakkık fırkayı burada Acârîdiyye olarak yazarken yukarıda ise Acrediyye olarak kaydetmiştir. Burada meşhur kullanım olan Acârîde'yi tercih edeceğiz. Makdisî'ye göre Acârîde, İbn Acred'in taraftarlarıdır ve onlar çocuklardan beri olmayı savunurlar. Ancak çocuklar büyüdülerinde İslam'a davet edilirler ve kabul ederlerse dost kabul edilirler. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/138.

⁶⁴ Müellife göre bu fırka, Allah'ın tüm isimlerini bilmeyen herkesi kâfir sayar. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/138.

⁶⁵ Bunlar, Haris b. İbâd'ın taraftarlarıdır. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/138.

⁶⁶ Salt b. Ebi Salt'ın taraftarlarıdır. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, V/138-139.

⁶⁷ Ahnes'in taraftarlarıdır. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/139.

⁶⁸ Makdisî'ye göre Necedât, Hâricîlerin en faziletlisidir. Necedet el-Haneffî'nin taraftarlarıdır. Nâfi b. Ezrak'tan ayrılmışlardır. Nâfi, insanları teberriye zorladığında ve onlara eziyet ettiğinde ondan ayrılmış ve hata eden kişinin mazur görülebileceğini, günah işleyen kişinin imanını kaybetmediğini, başkalarının küçük günah işlediğinde ise müşrik olduğunu savunmuştur. Zina veya hırsızlık gibi büyük günahları işleyenler ise tekrarlamadıkça Müslümandır. Çocukların cennette olduğunu savunur fakat diğer Hariciler bunu kabul etmez. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/139.

⁶⁹ Hişâm b. Hakem, Allah'ın uzun, geniş bir nur olduğunu, belirli bir şekli ve boyutu olduğunu savunur. Allah'ın içi boş olmayan ve deliksiz, tüm yönlerden parlayan bir kütle olduğunu söyler. Onun rengi, tadı, kokusu ve hissi vardır. Hişâm, Allah'ın başlangıçta mekânsız olduğunu, hareketle birlikte mekânın oluştuğunu, onun parçaları ve boyutları olduğunu ve yedi karşı boyunda olduğunu iddia eder. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/139-140.

⁷⁰ Mugîriyye, Mugîre b. Saîd'in taraftarlarıdır ve Allah'ın bir nur adam suretinde olduğunu, nurdan bir taç taşıdığını, insanın sahip olduğu organlara sahip olduğunu ve bilgelik kalbinden fışkırdığını söyler. Harflerin sayısının organlarının sayısına karşılık geldiğini ve her harfin bir organı temsil ettiğini savunur. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/140.

⁷¹ Yemâniyye, Yemân b. Ziyad'ın taraftarlarıdır ve Allah'ın insan suretinde olduğunu ancak yüzü hariç her şeyinin yok olacağını savunur. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/140.

⁷² Mukâtîliyye, Mukâtîl b. Süleymân'ın taraftarlarıdır ve Allah'ın et ve kan olan bir bedene sahip olduğunu, yedi karşı boyunda olduğunu savunur. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/141.

⁷³ Kerrâmiyye, Muhammed b. Kerrâm'ın taraftarlarıdır ve Allah'ın cisim olduğunu ancak diğer cisimlerden farklı olduğunu söyler. Onlar, Allah'ın arş üzerinde olduğunu iddia ederler. Ayrıca, Kur'an'da ve hadiste belirtilen el, ayak, yan, göz, parmak, iştme ve benzeri tüm sıfatları kabul ederler. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/141.

⁷⁴ Cevâribiyye, Davud el-Cevâribî'nin taraftarlarıdır ve Allah'ın göğsünden ağzına kadar boş olduğunu, altından dolu olduğunu söyler. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/140-141.

Ashâbu'l-Fezâ⁷⁵ ve çoğu hadis ehlidir.⁷⁶ Hatta Makdisî'ye göre Hristiyan ve Yahudiler de Müşebbihe içerisinde sayılabilmektedir. Ayrıca Makdisî, Süfîler arasında da teşbihçi Tanrı tasavvurunun olduğunu iddia etmiş, onların, Allah'ı yolda karşılayıp sarılabileceklerini ve öpebileceklerini ileri sürdüklerini aktarmıştır. Fakat müellife göre Allah, bu tür sıfatlardan münezzehtir. O iştendir, görendir. Allah, zalimlerin söylediklerinden yücedir.

2.5. Mu'tezile

Makdisî'nin beşinci ana fırka olarak ele aldığı mezhep Mu'tezile'dir. Ayrıca bu mezhep müellifin kendi itikadi temayülünü yansıtmaları bakımından diğer fırkalara göre daha fazla merak celbetmektedir. Müellif ilk başta Mu'tezile'nin alt fırkalarını ele almaktadır. Bunlar; Abbâdiyye,⁷⁷ Zemmiyye,⁷⁸ Mükâsibe,⁷⁹ Basriyyûn ve Bağdâdiyyûn'dur.⁸⁰ Buradaki tasnif de oldukça ilgi çekicidir. Nitekim diğer ana fırkaların birçok alt fırkasını saymasına rağmen Mu'tezile bahsinde alt fırkaları oldukça sıkı ve az tutmuştur. Ve diğer makâlât yazarları, Vâsiliyye ile Amriyye gibi Mu'tezile'nin kurucu atalarını fırka tasnifinde zikrederken Makdisî'nin bu ayrımı yapmadığı gözlemlenmektedir. Ayrıca Basra ve Bağdat Mu'tezilesi ayrımını yapması da ilgi çekici hususlar arasındadır.

Makdisî'ye göre Mu'tezile'nin temeli beş esasa dayanır: Tevhîd, Adâlet, el-Va'd ve'l-vaîd, Emr-i bi'l-ma'rûf ve'n-nehî-i ani'l-münker ve el-Menzile beyne'l-menzileteyn. Makdisî'ye göre Mu'tezile, tevhid konusunda kendilerine muhalefet edenlere 'müşrik', sıfatlar konusunda kendilerine muhalefet edenlere 'müşebbihe', vaîd konusunda kendilerine muhalefet edenlere 'mürchie' demektedir.⁸¹ Müellife göre Mu'tezile'nin isimlendirilmesi, Hasan el-Basrî'nin meclisindeki ayrılık neticesinde vuku bulmuştur. İnsanların büyük günah işleyenler konusunda ihtilafa düştüğü dönemde Hâricîler, büyük günah işleyenlerin kâfir olduğunu söylerken, Mürchie onların mümin olduğunu, Hasan el-Basrî ise münafık olduklarını söylemiştir. Vâsıl bin Atâ ve takipçileri ise, onların fasık olduklarını ne mümin ne de münafık olmadıklarını, iki durum (menzile) arasında kaldıklarını söyleyerek ayrılmışlardır.

Müellif Mu'tezile'nin bazı kelimâ iddialarını da serdetmiştir. Makdisî'ye göre Mu'tezile, Allah'ın görülebileceğini söylemenin caiz olmadığı konusunda ittifak etmiş ancak Ebû Ali el-

⁷⁵ Bu grubun mensupları ise Makdisî'ye göre Allah'ın bir cisim olduğunu ama diğer cisimler gibi olmadığını, yer kapladığını ve tüm mekânların yerini tuttuğunu iddia ederler. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/140.

⁷⁶ Müellife göre Ehl-i Hadis çoğunluğu ise Allah'ı hadislerde ve Kur'an'da geçen sıfatlarla tarif eder: el, ayak, yan, göz, parmak, iştme, kulak vb. aزالara sahip olduğunu ileri sürerler. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/141.

⁷⁷ Makdisî'ye göre Abbâdiyye, Abbâd b. Süleyman'ın taraftarlarıdır. O, arazların Allah'ı gösterdiğini değil, yalnızca cisimlerin gösterdiğini iddia etmiştir. Allah'ın, şeyler var olmadan önce onları bildiğini söylemeyi reddetmiştir, çünkü ona göre mevcut olmayan bir şey mevcut değildir ve mevcut olmayan bir şeyi bilmek mümkün değildir. Kendisine muhalefet edenlerin öldürülmesi gerektiğini savunmuştur. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/143.

⁷⁸ Zemmiyye'nin Ebû Hâşim ve Ebû Ali el-Cübbâî'nin taraftarları olduğunu söyleyen Müellif, Onların bir kişi yüz günah işlerse ve 99'undan tövbe ederse, tüm günahlardan dönmedikçe tövbesinin kabul edilmeyeceğini savunurlar ve tövbesinden dolayı kınanmayı hak ettiğini iddia ederler. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/143.

⁷⁹ Makdisî'ye göre Mükâsibe, onlar bir topluluktur ve onların nesilleri *Mihrecân Kazak* sınırları içinde bulunur. Kazanç (çalışıp rızık elde etme) konusunda bir görüşleri yoktur; çünkü onlara göre dünya küfür diyardır. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/143.

⁸⁰ Basriyyûn, Vâsıl b. Atâ, Amr b. Ubeyd, Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf ve Ebû İshak en-Nazzâm gibi bu mezhebin kurucularıdır. Bağdâdiyyûn, belirli konularda Basriyyûn ile farklılık gösterirler. Onlar arasında Sümâme b. Eşres ve Ca'ferân/ Ca'fer b. Harb, Ca'fer b. Mübeşşir vardır. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/143.

⁸¹ Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/142.

Cübbâ'nın talebesi Ebû Bekir el-İşîdî bu görüşe katılmamış, sınırlama ve şekillendirme olmaksızın Allah'ın görülebileceğini söylemiştir. Mu'tezile, Kur'an'ın yaratılmamış olduğunu söylemenin caiz olmadığı konusunda ittifak etmiştir, ancak Abdullah b. Muhammed el-Ebherî adlı bir adam, Kur'an'ın yaratılmış olduğunu söylemenin caiz olmadığını iddia etmiştir. Mu'tezile, Allah'ın günahları takdir etmediği ve bu noktada kesin bir hükümde bulunmadığı konusunda ittifak etmiştir, ancak Ca'fer b. Harb, Allah'ın küfrü, imana karşıt ve çirkin olması anlamında istediğini söylemiştir.⁸²

Makdisî, Mu'tezile bahsinin son kısmında önceden Mu'tezilî olup daha sonra Mu'tezileden ayrılan İbnü'r-Râvendî'den de bahsetmektedir. İbnü'r-Râvendî'nin Mu'tezilî bilginlere karşı getirdiği eleştirileri aktaran müellif, onun eseri *Fedâihu'l-Mu'tezile* kitabından bazı örnekler getirmiş ve son olarak Ebû Muhammed bin Yûsuf es-Sûrî'den Mu'tezile'yi öven bir mısrayla bölümü sonlandırmıştır:

“Yeryüzünde hiçbir millet yoktur ki

bir Mu'tezile mensubuyla tartışmaya girmekten çekinmesin.

Onlar tartıştıklarında, doğanların keklik ve bildircinlara saldırması gibi bilgileriyle saldıran bir topluluktur.

Allah onlara ne büyük bir anlayış ve bilgi nasip etmiş!

Ne kadar da zekidirler; sözde ve tartışmada ne kadar zarif ve inceliklidirler!”⁸³

2.6. Mürcie

Makdisî'nin ele aldığı bir diğer mezhep Mürcie'dir. Onların alt fırkaları arasında Rakkâşîye,⁸⁴ Ziyâdiyye,⁸⁵ Muâziyye⁸⁶ ve Kerrâmîyye⁸⁷ vardır. Mezheplerinin temelinin büyük günah işleyenlerin tövbe etmeden öldüklerinde ceza veya affa uğrayıp uğramayacağına dair kesin hüküm vermemek olduğunu söyleyen Makdisî, büyük günah sahiplerinin durumunu Allah'a bırakmalarından dolayı bu gurubun 'Mürcie' olarak adlandırıldığını söylemektedir.⁸⁸

Müellife göre Mürcie'nin bütün alt fırkaları genel olarak iman meselesi ve büyük günah işleyenleri dilerse Allah'ın affedebileceği üzerinde durmuştur. Eğer Allah, büyük günah işleyen birini affederse, onun durumunda olan herkesi affedeceğini ve eğer birini cezalandırırsa, hepsini cezalandıracağını söylerler. Ancak Makdisî'ye göre Ebû Hanîfe, bazılarını affetmenin ve bazılarını cezalandırmanın mümkün olduğunu söyler. Müellif son

⁸² Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/142.

⁸³ Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/144.

⁸⁴ Makdisî'ye göre Rakkâşîye, Fazl er-Rakkâşî'nin taraftarlarıdır ve Allah'ın tevhid ehli olan kimseyi bir günah için cezalandırmayacağını savunur. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/145.

⁸⁵ Müellife göre Ziyâdiyye, Muhammed b. Ziyâd el-Küfî'nin taraftarlarıdır ve Allah'ı tanıyan ancak peygamberi inkâr edenin mümin olduğunu, Allah'a iman eden ama peygamberi inkâr eden olduğunu iddia eder. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/145.

⁸⁶ Muâziyye'nin Yâhyâ b. Muaz er-Râzî'nin taraftarları olduğunu söyleyen Makdisî bu grubun Allah'ın cömertliği, lütfu ve merhametiyle hiçbir günah için -küfür hariç- kimseyi cezalandırmayacağını savunur. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/145.

⁸⁷ Kerrâmîyye, Muhammed b. Kerrâm'ın taraftarlarıdır ve imanının yalnızca sözle olduğunu, münafıkların mümin olduğunu iddia ederler. Onlar, Sevâkiyye ve Mi'iyeye/Me'iyeye gibi alt gruplara ayrılırlar. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/145.

⁸⁸ Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/144.

olarak Avn b. Abdullah'tan⁸⁹ Mürcie ile alakalı şu mısraları aktararak Mürcie bahsini bitirmektedir;

“Biz, ilk ayrıldığımızda hiç şüphesiz,
Mürcie'nin söylediklerinden ayrıldık,
Ve dediler ki: Müminin kanı haramdır.
Biz de müminlerin kanını haram kıldık.
Kur'an, haktır yaratılmış değildir,
Âlemlerin Rabbi Allah'ın kelâmıdır.
Ve Allah, içenlerin akıllarını örttüğünde,
Her türlü şarabı haram kalmıştır.”⁹⁰

2.7. Mücbire/Mücevrire

Mürcie bahsinden sonra Mücbire/Cebriyye fırkasını ele alan Makdisî, diğer fırkaların aksine Mücbire fırkasının doğuşunu, temel doktrinlerini aktarmadan direkt alt fırkaları olan Cehmiyye,⁹¹ Dırâriyye,⁹² Neccâriyye⁹³ ve Sabbâhiyye'yi⁹⁴ zikretmektedir. Bu alt fırkaların temel kelâmî görüşlerini de aktardıktan sonra başka bir meseleye girmeden Mücbire faslını da tamamlamıştır.

2.8. Sûfîler

Makdisî'nin ele aldığı bir diğer fırka Sûfîlerdir. Aslında Sûfîler, İslâm'ın ruhanî ve derûnî sahasında var olan ve bu hayatı yaşamaya çalışan kimseler olarak görülse de aslında İslam literatüründe kelâmî ve felsefî birçok çalışmaya imza atmışlardır. Bu anlamda Sufîlerin makâlât yazımında var olmaları⁹⁵ bir ezber bozmaktan ziyade bir hakkın teslimi olarak görülmelidir. Dolayısıyla Sûfîleri de fırak ve makâlât literatürünün içine alan Makdisî dönemin sosyolojisine uygun hareket etmiştir.⁹⁶

⁸⁹ Avn b. Abdullah Medineli olup Medine'nin yedi meşhur fakihinden Ubeydullah b. Abdullah'ın kardeşidir. Medine'den Kûfe'ye hicret ederek orada ibadet ve takvâsıyla tanınmış, Mürcie mezhebinin görüşlerini benimsediyse de sonradan vazgeçtiği bilinmektedir. Daha detaylı bilgi için bk. Hasan Kâmil Yılmaz, “Avn b. Abdullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 4/123.

⁹⁰ Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/146.

⁹¹ Makdisî'ye göre Cehmiyye, Cehm b. Safvan et-Tirmizî'nin taraftarlarıdır. Cehm, Merv'de Seleme b. Ahvaz tarafından öldürülmüştür. O, Allah'ın bir şey olmadığını, çünkü şeyin yaratılmış olduğunu, ancak Allah'ın o şeyi yaratan olduğunu savunmuştur. Ayrıca Allah'ın bilgisinin başka bir şey olduğunu ve bunun da yaratılmış olduğunu söylemiş, Cennet ve cehennemin sürekliliğine inanmamış ve iman sadece bilgi ve kalpte olduğunu, söz ve amelde olmadığını iddia etmiştir. Gerçekten eylem yapanın sadece Allah olduğunu ve kulların kendilerine atfedilen eylemlerde rüzgarla hareket eden ağaçlar gibi olduğunu ileri sürmüştür. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/146.

⁹² Müellife göre Dırâriyye, Dırar b. Amr'ın taraftarlarıdır. O, eylemlerin hakiki olarak iki failinin olduğunu, Allah'ın kulun fiilini yarattığını ve kulun onu hakikatte yaptığını savunmaktadır. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/146-147.

⁹³ Makdisî'nin ele aldığı bir diğer fırka olan Neccâriyye, Hüseyin en-Neccâr'ın taraftarlarıdır. Onlar iki failin olduğunu, Allah'ın fail, kulun ise kazanıcı olduğunu iddia etmektedir. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/147.

⁹⁴ Sabbâhiyye, Sabbâh b. Semerkandî'nin taraftarlarıdır. Hepsî, küfür ve günahların Allah'ın kaderi ve iradesiyle olduğunu ancak bunu hoş görmediğini ve kabul etmediğini savunur, yalnızca Muhammed b. Beşir el-Eş'arî bu görüşe katılmaz ve Allah'ın küfrü hoş gördüğünü ileri sürer. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/147.

⁹⁵ Mustafa Akman, “İtikâdî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sufîlik'in Yeri”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/2 (2022), 334-373.

⁹⁶ Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/148.

Makdisî'ye göre Sûfiyye'nin alt fırkaları arasında Haseniyye, Melâmetiyye, Sûkiyye ve Ma'zuriyye vardır. Fakat müellif bu fırkalar hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir. Genel olarak bu grubun belirli bir mezhebe ve inanca bağlı kalmadığını iddia eden müellif, onların içsel düşünce ve hayallerle hareket ettiklerini ve görüşten görüşe geçtiklerini söylerler. Bazıları hulul (Allah'ın varlıkta yerleşmesi) görüşünü savunur. Diğerleri ibâha (her şeyin mubah olması) ve boş vermeyi savunur. Bazıları ise kâfirlerin ve inkârcıların mazur olduklarını, çünkü Allah'ın onlara tecelli etmediğini ve kendini gizlediğini söylerler. Bazıları da Allah'ın kimseyi cezalandırmadığını ve yaratıkları umursamadığını savunur. Onlar için ana amaç yemek, içmek, müzik dinlemek ve arzularının peşinden gitmektir.⁹⁷

2.9. Ehl-i Hadîs

Makdisî'nin fırka tasnifinde son grup Ehl-i Hadîs'tir. Müellife göre Hadis Ehli'nin fırkaları arasında Haşeviyye, Mahlûkiyye,⁹⁸ Lafziyye,⁹⁹ Nisfiyye,¹⁰⁰ Fâziliyye,¹⁰¹ Sâ'idiyye¹⁰² ve Sâviyye/Sâviyyun¹⁰³ vardır. Müellifin aktardığına göre Ehl-i Hadîs'in genel kelimâ iddiaları imanın söz, amel ve bilgi olduğunu ve itaatle arttığını, günahla azaldığı ve Hz. Muhammed'den sonra en hayırlı kişilerin Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali olduğunu savunmalarıdır.¹⁰⁴ Makdisî yukarıda zikredilen fırkalara ek olarak Mâlikiyye, Serâviyye, Berbehâriyye ve Küllâbiyye'yi de alt fırkalar arasına dâhil ederek fırka tasnifini tamamlamaktadır.

Eserde kaydedildiği üzere şairini biri şöyle söyler:

“Cahil bir kimse, kendisini âlim zanneder

Ama bilgisi soğan kabuğunu bile tartmaz.

Bilgisizliğinden dolayı imanın sadece söz olduğunu söyler.

Eğer bu doğru olsaydı, İblis cehennemden kurtulurdu.

Çünkü o da ‘Rabbim, bana süre ver’ demişti.”¹⁰⁵

3. Fırkaları Ele Alma Üslubu

Müellifin İslâm mezheplerini ele alış tarzı, klasik makâlât geleneğinin önemli temsilcileri olan İsferyânî ve Bağdâdî gibi fırak yazarlarından daha mutedil bir üslup arz etmektedir. Özellikle mezkûr makâlât yazarlarının hakaretamiz fırka tanımlamaları ile sert ve dışlayıcı bir dil¹⁰⁶ kullanmalarının aksine Makdisî, daha ılımlı ve kısmen objektif bir tutum sergilemiştir. Bu minvalde kendisinden önceki makâlât yazarları olan Kâ'bî ve Eş'arî

⁹⁷ Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/148.

⁹⁸ Makdisî'ye göre Mahlûkiyye, imanın yaratılmış olduğunu iddia eder. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/149.

⁹⁹ Lafziyye, Kur'an'ın lafzının yaratılmış olmadığını iddia eder. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/149.

¹⁰⁰ Nisfiyye, imanın yarısının yaratılmış olduğunu iddia eder. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/149.

¹⁰¹ Fâziliyye, Peygamberimizin Kur'an'dan üstün olduğunu savunur. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/149.

¹⁰² Sâ'idiyye, “Allah'ın dilediği dışında benden sonra peygamber yoktur” hadisine dayanarak peygamberlerin gelebileceğini savunur. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/149.

¹⁰³ Sâviyye, ‘İnşallah biz müminiz’ diyerek imanda istisna yaparlar ve bu yüzden ‘Şüpheçiler’ olarak adlandırılırlar. Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/149.

¹⁰⁴ Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/148-149.

¹⁰⁵ Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/150.

¹⁰⁶ Bağdâdî ve İsferyânî'nin sapık, mühlit ve ifrat gibi nitelermelerde bulunduğu birkaç fırka imamına ve onların görüşlerine bakılabilir. Örneğin: Abdulkâhîr Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fırlı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2017), 110, 111; Ebu'l-Muzaffer el-İsferyânî, *et-Tebîr fi'd-dîn ve't-temyîz-i'l-fırakati'n-nâciye ani'l-fırak-i'l-hâlikîn*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût (Lübnan: Dâru'l-Kütüb, 1983), 70, 71, 84.

üslubuna yakın bir anlatı takip etmiştir. Fakat müellif, buna rağmen ele aldığı bazı fırkaları eleştirmekten de geri durmamıştır. Nitekim kimi zaman sadece fırkaların temel görüşlerini aktarmakla yetinmiş, kimi zaman da Şia, Müşebbihe ve Hâricîler gibi gruplara yönelik üstü kapalı eleştirilerde bulunmuştur. Örneğin, Hâricî fırkaları zikrederken yalnızca liderlerinin isimlerini anmakla yetinmesi, tüm “sapkın” alt fırkalara rağmen Necedât’ı en faziletli grup olarak değerlendirmesi¹⁰⁷, Müşebbihe’ye dair anlatımında onları “zalim” olarak nitelemesi ve Tanrı’ya, O’na lâîk olmayan sıfatların izafe edilmesini eleştirmesi, Ehl-i Hadîs’in çoğunluğunun cisimci bir tanrı tasavvuruna sahip olduğunu belirtmesi gibi hususlar, Makdisî’nin anlatımında tarafsızlıktan uzaklaştığını ve zaman zaman Mu’tezilî kimliğinin öne çıktığını göstermektedir. Üstelik Makdisî’nin yukarıda da zikrettiğimiz Ebu Muhammed Yûsuf es-Sûrî’den naklettiği ve Mu’tezile’yi öven şiir, onun bu aidiyetini daha açık biçimde gözler önüne sermektedir.¹⁰⁸ Eş’arî, her ne kadar eserinin Ehl-i Sünnet bahsinde “Bunlar, onların emrettikleri, yaptıkları ve gerekli gördükleri hususların özetidir. Anlattığımız görüşlerine katılıyor ve benimsiyoruz.”¹⁰⁹ ifadesini kullanmış olsa da fırkaları ele alıp tanımlarken Ehl-i Sünnet kimliğini mümkün olduğunca geri planda tutmuş ve mezhepleri satır aralarında iğneleyici bir üsluptan kaçınmıştır. Fakat Makdisî, eserinde kendi mezhebî kimliğini yer yer görünür kılmıştır.

Makdisî’nin fırkaları ele alma biçiminde dikkate değer bir diğer husus da önce ana fırkaları tanıtıp ardından bunların alt gruplarına yer vermesidir. Ne var ki, ana fırkaların alt kollarına dair verdiği sayıyla bu kollar hakkında sunduğu bilgiler arasında önemli tutarsızlıklar mevcuttur. Örneğin Şîilik bahsinde, Bâtinî kollarla birlikte otuz iki alt fırkadan söz ettiği hâlde, sadece on dokuzunu açıklamıştır. Benzer şekilde, Hâricîlere dair verdiği yirmi bir alt fırkadan sadece on birini detaylandırmış, bazılarını ise hiç zikretmemiştir. Örneğin Meymûniyye fırkasını ilk listede anmazken daha sonra bu gruba yer vermesi, sistematik bir yaklaşımın eksikliğine işaret etmektedir. Bu gibi örnekler, Makdisî’nin alt fırkaları değerlendirirken gerekli titizliği göstermediği izlenimini uyandırmaktadır.

Müellifin fırkalara dair sunduğu bilgilerde bazı tarihî hatalar da göze çarpmaktadır. Nitekim Karmatîler hakkında bilgi verirken, onların Haccâc’tan kaçtığını ve zaman zaman ona isyan ettiklerini ifade etmektedir. Eğer burada kastedilen Emevî Valisi Haccâc b. Yûsuf ise (öl. 95/714), bu durumda açık bir anakronizm söz konusudur. Zira Karmatî hareketinin tarih sahnesine çıkışı 255/869 yılı civarına, yani Abbâsîler döneminde Zenc isyanıyla eş zamanlı bir döneme tekabül etmektedir. Bahsi geçen başka bir “Haccâc’a dair tarihî kaynaklarda herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Bununla birlikte Makdisî’nin makâlât yazımında dikkate değer bir tasnifsel tutarsızlık göze çarpmaktadır. Müellif, Şîî fırkaların ana listesini verirken Sebâiyye ile Tayyâre’yi birbirinden bağımsız iki grup olarak kaydetmektedir. Ancak bu fırkaların kelâmî görüşlerini

¹⁰⁷ Makâlât yazarlarının ele aldıkları fırkaları, doğrudan o fırkaların kendi literatürüne başvurmadan daha ziyade muhaliflerinin tasavvur ve değerlendirmeleri üzerinden inşa etmeleri önemli metodolojik sorunlara yol açmıştır. Bir fırkanın kendi kaynaklarında bulunmayan bir görüşü, onun kelâmî doktrini olarak yansıtmak, ilgili fırkaya karşı ciddi bir haksızlık doğurmaktadır. Bu nedenle fırkaların düşünce ve doktrinlerini kendi literatürleri üzerinden okumak, daha sağlıklı ve temsiliyeti güçlü bir anlatı ortaya koyacaktır. Bu hususa örnek olarak bk. Harun Yıldız, *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023).

¹⁰⁸ Makdisî, *Kitâbu'l-Bed' ve't-târih*, 5/144.

¹⁰⁹ Eş’arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, 241.

aktardığı bölümde Sebâiyye'nin diğer adının Tayyâre olduğunu açıkça ifade ederek başlangıçtaki ayırımı fiilen ortadan kaldırır. Üstelik Tayyâre fırkasının doktrinlerine de temas etmesi ve bu fırkanın içerisinde farklı görüşlerin varlığına işaret etmesine rağmen tutarlı bir tasnif ortaya koymakta zorlandığını göstermektedir. Bu durum Makdisî'nin metodolojik açıdan sistematik bir sınıflandırmadan ziyade rivayetler arasında denge kurma ve onları mümkün olduğunca kapsayıcı biçimde derleme kaygısıyla hareket ettiğini ancak bu kaygının tam anlamıyla başarıya ulaşmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla burada müellifin özgün katkısı kadar, erken fırak literatürüne özgü sınıflandırma sorunlarının da görünür hâle geldiği söylenebilir.

Makdisî'nin üslubunda dikkat çeken bir başka nokta da sûfleri mezhep tasnifi içinde ayrı bir grup olarak değerlendirmesidir. Kâ'bî ve Ca'fer b. Harb gibi müelliflerin yanı sıra Makdisî'nin çağdaşı olan pek çok fırak yazarı, sûfleri fırka tasnifine dahil etmemiştir. Sadece Eş'arî, Nüssâk/Zâhidler başlığında İslam toplumunda zühd anlayışını benimseyen bir gruptan bahsetmekte fakat alt fırkalarına dair bir anlatı sunmamaktadır.¹¹⁰ Makdisî ise sûflerin belirli bir kelâmî görüşe veya inanca bağlı kalmadıklarını ifade ederek, onların özgün bir itikâdî çerçeve geliştirdiklerini ima etmekte; bu nedenle onları ayrı bir grup olarak sınıflandırmaktadır. Bu yaklaşım, kendisinden sonraki Ebü'l-Meâlî¹¹¹ ve Fahreddîn er-Râzî (öl. 606/1210) gibi bazı fırak yazarlarını da etkilemiş; böylece Makdisî, sûfliği bir fırka olarak değerlendirme yönündeki eğilimin öncüsü olmuştur.

4. Yetmiş Üç Fırka Prensibini Kabul Etmemesi

Makâlât ulemâsının ekseriyeti iftirak hadisi olarak bilinen yetmiş üç fırka rivayetini kabul etmiş ve fırkaları muayyen sayıya tamamlama çabasına girerek eserlerini tasnif etmiştir. Nitekim Gömbeyaz'ın da ifade ettiği üzere gerek Bağdâdî'den itibaren Eş'arî ulemâ gerekse de doğu Hanefî gelenek, fırka tasnifinde ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılacağı, bunlardan yetmiş ikisinin cehenneme yalnız birinin cennete -fırkayı nâciye- gideceği şeklindeki hadisi temel referans olarak kullanmıştır.¹¹² Bu durum makâlât yazımında bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Makâlât yazarlarının fırka ve mezhepleri, iftirak rivayetinin tesiri altında kalarak bu şemasına göre tasnif etmeleri, bu süreçte fırkaların tarihi ve toplumsal açıdan birbiriyle ilişkisini ele almamaları, nihayet onları tarih ve mekânla irtibatlandırmamaları makâlât metinlerinin okunmasına ilişkin bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu durum her şeyden önce birçok fırka isminin yapay olarak üretilmesine ve hatta gruplaşmamış, belki de bir şahıs ve çevresindeki birkaç öğrenciden müteşekkil kümelenmelerin kaynaklarda fırka olarak yansıtılmasına neden olmuştur.¹¹³ Fakat makâlât literatüründe iftirak hadisine göre fırkaları tasnif etmeyen müellifler de söz konusudur. Üstelik makâlât literatürünün ilk örneklerinde iftirak hadisinin bulunmaması ve hatta bu eserlerin Şîî ve Mu'tezilî fırak yazarları tarafından kaleme alınması da oldukça

¹¹⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 236.

¹¹¹ bk. Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Ubeydullah, "Kitâbü Beyânî'l-Edyân", çev. Yahyâ el-Haşşâb, *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb* 19/1 (1957), 11-59.

¹¹² Kadir Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 172-219.

¹¹³ Sönmez Kutlu, "İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu", *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes'elesi 1* (İstanbul: 2005, Ensar), 433.

dikkat çekicidir. Makdisî'nin 4./10. yüzyıl gibi fırak literatüründe daha yeni ürünlerin çıktığı bir tarih aralığında yaşaması da bu noktada önemlidir.

Makdisî'nin mezkûr hadise atıfta bulunmaması fırkaları yetmiş üç fırka prensibine göre ele almamasına ve bundan sonucunda fırka-i nâciye ve fırak-ı dâlle ekseninde bir kategorizasyona gitmemesine imkan tanımıştır.¹¹⁴ Bu noktada Makdisî'nin, Kâ'bî'nin *Kitabu'l-Makâlât*'ı ve Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*'inden faydalandığı öne sürülebilir. Nitekim Kâ'bî ve Eş'arî'de eserini iftirak hadisine göre tasnif etmemiştir. Makdisî'nin mezkûr hadisi delil kabul etmemesi fırkaları dalâlet-necât ekseninde değerlendirmemesini sağlamış, bu husus onun fırkalara daha bütüncül bir bakışla yaklaşmasına ve objektif tutum takınmasına zemin hazırlamıştır.

5. Makdisî'nin Kaynakları ve Etkilediği İsimler

Makdisî'nin eserini yazdığı süreç, makâlât ve fırak edebiyatının yeni yeni şekillendiği bir tarih aralığına tekâbülmektedir. Özellikle İslâm'ın ilk yıllarında yazılan irili ufaklı risâle ve makâlelerden sonra başlayan tedvin ve tasnif faaliyetleriyle birlikte fırak ve makâlât literatürünün de ilk eserlerinin ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bundan dolayı Makdisî'nin ilgili fırak bölümü de bu tarih aralığına denk düşmektedir. Bu eserden önce Makdisî'nin faydalanabileceği bazı kaynaklar söz konusudur. Bu kaynakların başında ise Eş'arî'nin *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*'ini söylememiz mümkündür. Makdisî'nin verdiği bilgiler incelendiğinde yukarıda da yer yer değinildiği üzere Eş'arî'den iktibas edildiği izlenimi vermektedir. Nitekim fırka tasnifine Şia ile başlaması, serbest bir fırka tasnifi gözetmesi ve alt fırkaların kelâmî iddialarındaki bilgisel paralellik bu iddiamızı destekler niteliktedir. Özellikle müellifin ilk ihtilaflar başlığı altında verdiği bilgiler Eş'arî ile taban tabana benzerlik göstermektedir. Eş'arî'nin yanı sıra Makdisî'nin Kâ'bî'den de yararlandığını söyleyebiliriz. Makdisî, eserinde doğada var olan cevherlerin ve cisimlerin hallerini incelediği kısımda tam olarak bulamadığı bir görüş için Kâ'bî'nin *Evâilü'l-edille* eserine başvurduğunu belirtmiştir.¹¹⁵ Onun Hâricîleri ele aldığı kısımda fırkaların görüşlerini verirken Kâ'bî ile oldukça benzer rivayetler aktardığını da görebiliriz. Özellikle Meymûniyye, Ma'lûmiyye, Acârîde gibi fırkalara dair verilen bilgiler Kâ'bî'nin verdiği bilgilerle paralellik göstermektedir. Bunların yanı sıra Makdisî'nin fırka tasnifinden etkilenen isimlerin başında da Ebü'l-Meâlî'yi zikredebiliriz. Ebü'l-Meâlî'nin eseri *Beyânü'l-edyân*'da Sûfiyye'yi tasnife dahil etmesinin de Makdisî'den iktibas olduğu pekâlâ söylenilebilir.¹¹⁶ Dahası Sûfilerin tasnife dahil oluşu Râzî'nin (öl. 606/1210) *İ'tikâdât*'ı ile de devam etmiştir.¹¹⁷

Makdisî'nin Şia'ya dair değerlendirmeleri arasında yer verdiği Tayyâre fırkası, makâlât literatüründe nadiren zikredilen bir gruptur. Bu fırkaya, Makdisî'den önceki makâlât müellifleri tarafından herhangi bir atıfta bulunulmamış olup makâlât literatürde ona ilk kez

¹¹⁴ Makâlât geleneğindeki fırka tasnifleri, yetmiş üç fırka rivayetinin kullanılması ve farklı gelenekler hakkında daha fazla bilgi için bk. Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*; Mustafa Akman, *Mezhepler Tarihinin Klasik Kaynakları İçerik ve Özellikleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019).

¹¹⁵ Makdisî, *Kitabu'l-Bed' ve't-târih*, 1/135.

¹¹⁶ Ebü'l-Meâlî "Kitâbü Beyânî'l-Edyân", 34. Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri* 236.

¹¹⁷ Fahreddin Râzî, *İtikâdâtı Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, çev. Faruk Sancar (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023), 74-76. Faruk Sancar, "İtikâdâtı Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn ve el-Milel ve'n-Nihal Literatüründeki Yeri", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2009), 131-148.

yer veren müellifin Makdisî olduğu anlaşılmaktadır. Daha sonraki dönemlerde kaleme alınan eserlerde ise Tayyâre fırkasına atıf yapılmış; özellikle Abdulkâdir-i Geylânî'nin (öl. 561/1166) *el-Gunye*¹¹⁸, Neşvân el-Himyerî'nin (öl. 573/1178) *el-Hûru'l-İyn*¹¹⁹ ve İbn Fazlullah el-Ömerî'nin (öl. 749/1349) *Mesâlikü'l-Ebsâr*¹²⁰ gibi eserlerinde bu fırkaya yer verilmiştir. Söz konusu müelliflerin fırkaya dair açıklamaları büyük ölçüde Makdisî'nin üslubu ve içeriğiyle paralellik arz etmektedir.

Sonuç

Makdisî'nin *Kitâbü'l-Bed' ve't-târîh* adlı eseri, İslam tarihçiliği ve fırak literatürü açısından yalnızca geleneksel tarih yazımına değil, aynı zamanda mezhep ve düşünce tarihine dair oldukça kıymetli veriler sunmaktadır. Makdisî, eserinin yapısı gereği klasik rivayetçi tarihçiliğin sınırlarını aşarak tarih, cedel, kelim, coğrafya, felsefe ve mezhepler tarihini içeren çok disiplinli bir yaklaşımla kültürel tarih inşasına yönelmiştir. Özellikle on dokuzuncu bölümde ele aldığı fırkalar ve bu fırkaların alt grupları üzerinden bir itikâdî harita çizmektedir.

Makdisî'nin Şia, Hâriciyye, Mu'tezile, Mürcie, Mücbire/Mücevvire ve Ehl-i Hadîs gibi temel fırkaları işlerken kullandığı anlatı dilinin yer yer eleştirel unsurlar içerse de genellikle tarafsızlık ilkesine sadık kalmaya çalıştığı görülür. Ancak bu tarafsızlık özellikle Mu'tezilî kimliğinin baskın olduğu yerlerde zaman zaman kırılmakta, müellifin kimi fırkalara yönelik daha mesafeli, kimilerine ise daha içerden bir yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır.

Makdisî'nin dikkat çeken en önemli yönlerinden biri fırkaları ele alırken iftirak (yetmiş üç fırka) hadisine dayalı geleneksel kategorileştirmeye bağlı kalmamasıdır. Bu tercihi onun daha doğal, tarihî ve doktriner bir tasnif yapmasına olanak tanımıştır. Böylelikle fırkaları yalnızca "nâciye" ve "dâlle" ikiliğine sıkıştırmak yerine mezheplerin iç yapısını, doktrinlerini ve sosyal izdüşümlerini çok daha kapsamlı bir biçimde değerlendirmiştir. Bu yaklaşımı sayesinde Makdisî'nin metni, sadece polemikçi bir literatür örneği olmaktan çıkarak tarihsel sosyoloji ve mezhepler sosyolojisi açısından da değer kazanmaktadır.

Eserin en özgün katkılarından biri, Sûfiler gibi geleneksel makâlât literatüründe fırka olarak ele alınmayan grupları sistematik bir şekilde dâhil etmiş olmasıdır. Bu yönüyle Makdisî, klasik makâlât literatürünün sınırlarını zorlayarak düşünsel çeşitliliği görünür kılmıştır. Ayrıca onun Sûfilîği makâlât literatürüne dahil etmesi sonrasında gelen Ebü'l-Meâlî ve Fahreddîn er-Râzî gibi müellifleri de etkilemiştir. Söz konusu yaklaşım, fırak literatürüne yalnızca kelâmî ayrışmaların değil tasavvufî söylemlerin de yansıtılabileceğini göstermesi bakımından oldukça kıymetlidir.

Öte yandan Makdisî'nin alt fırkalarla ilgili verdiği bilgilerde tutarsızlıklar, bazı yerlerde kronolojik hatalar ve bilgi eksiklikleri de dikkat çekmektedir. Makdisî, mezhepleri ele alırken ve alt fırkaların görüşlerini serdederken zaman zaman fırkaların sloganlaşmış bazı görüşlerini aktarmış, bazen de "Allah bunlardan münezzehdir" diyerek kısmen savunmacı bir tavır takınmıştır. Bununla birlikte o, fırkaları sistematik bir eleştiriye tabi tutmaktan da kaçınmıştır. Bu durum muhtemelen onun eserini tasnif ederken sahip olduğu kaynak

¹¹⁸ Abdulkâdir-i Geylânî, *el-Gunye li-tâlibi Târikil-Hak Azze ve Celle*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997), 1/179.

¹¹⁹ Neşvân el-Himyerî, *el-Hûru'l-İyn*, thk. Kemal Mustafa (Beyrut: el-Mektebetü'l-Yemeniyye, 1985), 314.

¹²⁰ İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*, thk. Kâmil Selman el-Cubûrî (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 23/119-121.

sınırlılığı ya da anlatım biçimindeki pragmatik tercihlerle açıklanabilir. Ancak bu tür kusurlar, eserin tarihî değerine gölge düşürmemektedir; zira *Kitābü'l-Bed' ve't-târih*, İslâm tarih yazımının dönüşüm evresini temsil eden nadide örneklerden biri niteliğindedir.

Sonuç olarak Makdisî'nin fırak tasviri, döneminin mezhep çeşitliliğini ve fikir zenginliğini yansıtan bir katalog olmasının yanında, erken dönem İslam düşüncesinin toplumsal, siyasî ve teolojik krizlerinin de bir aynası niteliğindedir. Onun eserinde sunduğu tarihî ve doktriner analizler, klasik fırak literatürünün sınırlarını genişletmiş ve sonraki yüzyıllarda bu alanda yapılacak çalışmalar için önemli bir örnek oluşturmuştur.

Kaynakça | References

- Adang, Camilla. *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible*. Leiden: Brill, 1996.
- Akman, Mustafa. “İtikâdî Mezhepler ve Fırkalar Bağlamında Tasavvuf ve Sufilik’in Yeri”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25/2 (2022), 334-373.
- Akman, Mustafa. *Mezhepler Tarihinin Klasik Kaynakları İçerik ve Özellikleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Bağdâdî, Abdulkâhir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2017.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu’s-sahîh*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsir. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 1422.
- Çiçek, Betül. *Mutahhar b. Tahir el-Makdisî ve Kelamî Görüşleri*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Çiftçi, Hasan. “Kitâbü’l-Bed’ ve’t-Târîh Üzerine Bir Araştırma”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2020), 87-102. <https://doi.org/10.34085/buifd.781369>
- Çiftçi, Hasan. “Kitâbü’l-Bed’ ve’t-târîh’i Bağlamında Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî’nin (öl. 355/966) İslam Tarihindeki Yeri”. *Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/2 (2020), 187-207.
- Çiftçi, Hasan. *Ebû Nasr el-Mutahhar B. Tâhir el-Makdisî’nin (355/966) Kitabı’l-Bed’ ve’t-Târîh’ine Göre Hz. Peygamber’in Hayatı*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Ebü’l-Meâlî, Muhammed b. Ubeydullah. “Kitâbü Beyânî’l-Edyân”. çev. Yahyâ el-Haşşâb, *Mecelletü Külliyyeti’l-âdâb* 19/1 (1957), 11-59.
- Eş‘arî, Ebü’l-Hasen. *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilafu’l-Musallîn*. çev. Mehmet Dalkılıç - Ömer Aydın. İstanbul: Kabalcı, 2005.
- Geylânî, Abdulkâdir. *el-Gunye li-tâlibi tarîki’l-Hakk Azze ve Celle*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1997.
- Gömbeyaz, Kadir. “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2005), 147-160.
- Gömbeyaz, Kadir. *İslam Literatüründe İtikadi Fırka Tasnifleri*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Günaltay, Şemsettin. *İslam Tarihinin Kaynakları Tarih ve Müverrihler*. İstanbul: Endülüs, 1991.
- Hagler, Aaron M.. “Repurposed Narratives: The Battle of Siffin and the Historical Memory of the Umayyad Dynasty”. *Mathal* 3/1 (2013), 1-27.
- Himyerî, Neşvân. *el-Hâru’l-İyn*. thk. Kemal Mustafa. Beyrut: el-Mektebetü’l-Yemeniyye, 1985.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Ma’ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: Dâru’l-Meârif, ts.
- Iggers, Georg G. *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.
- İsferayînî, Ebu’l-Muzaffer. *et-Tebîr fî’l-dîn ve temyîzi’l-fırakati’n-nâciye ani’l-fırakî’l-hâlikîn*. thk. Kemâl Yusuf el-Hût. Lübnan: Daru’l-Kütüb, 1983.
- Kâ’bî, Ebü’l-Kâsım. *Kitâbu’l-Makâlât ve Me’âhu Uyûnu’l-Mesâil ve’l-Cevâbât*. thk. Hüseyin Hansu-Râcih Kurdî- Abdulhamîd Kurdî. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.

- Khalidi, Tarif. “Mutezilî Tarih Yazıcılığı: Makdisî’nin Kitâbü’l-Bed’ ve’t-Tarih’i”. çev. Hayrettin Güdekli. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 41 (2011), 237-252.
- Kutlu, Sönmez. “İslam Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”. *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes’esi* 1. 391-441. İstanbul: Ensar, 2005.
- Makdisî, Mutahhar b. Tâhir. *Kitâbü’l-Bed’ ve’t-târih*. 6 cilt. Kahire: Mektebetü’s-sekâfeti’d-Diniyye, ts.
- Mes’ûdî, Ali b. Hüseyin. *Murûc ez-Zeheb*. çev. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge, 2023.
- Muslim, Ebü’l-Hasen el-Haccac. *Sahîhu Muslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâ’it-Turâsî’l-Arabî, 1955.
- Ömerî, İbn Fazlullah. *Mesâlikü’l-Ebsâr fî Memâlikî’l-Emsâr*. thk. Kâmil Selmân el-Cubûrî. 27 Cilt. Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2010.
- Râzî, Fahreddin. *İ’tikâdâtü Firakî’l-Müslimîn ve’l-Müşrikîn*. çev. Faruk Sancar. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023.
- Sancar, Faruk. “İ’tikâdâtü Firâkî’l-Müslimîn ve’l-Müşrikîn ve el-Milel ve’n-Nihal Literatüründeki Yeri”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2009), 131-148.
- Sayar, Süleyman. “Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/432-434. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târihu’l-Umem ve’l-Mulûk*. thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm. Beyrut: Daru’l-Meârif bi-Mısır, 1960.
- Ya’kubî, İbn Vâdih Ahmed b. İshak b. Câfer. *Târihu’l-Ya’kubî*. thk. Abdu’l-Emir Muhanna. 2 Cilt. Beyrut: Şeriketü’l-a’lemiyi li’l-metbuat, 2010.
- Yıldız, Harun. *Kendi Kaynakları Işığında Hâricîliğin Doğuşu ve Gelişimi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2023.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. “Avn b. Abdullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/123-123. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.